

Handwritten notes in purple ink, including the word "Франція" (France) and other illegible scribbles.

№ 620

УКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КЛЮВ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

М. С. К. В. А.,
Горьька вул. Ч. 87, пом. 8
для 192

Handwritten signature or initials in blue ink.

891.79—2

К

ІВАН ФРАНКО

90-86

МАНІПУЛЯНТКА

ОПОВІДАННЯ

7394 ~~6020~~
 2582
 876854
 Зав. клубом
 446

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
 Харків—1925

+

15 DEC 1929

427.

Проверка

Харків.
Друкарня ПУУВО.
ім. Фрунзе.

Укрголовліт Ч. 12142. Зам. Ч. 830. Прим. 3000

МАНІПУЛЯНТКА ¹⁾

I.

Целя збудилася рано, почно о пів до семої. Збудилася з привички. Що другий день у неї передполуденна служба на почті, де вона служить експедиторкою. Передполуденна служба починається о семій і преває до другої по полудні. Целя, совісна і почна в сповнюванню своїх обов'язків, як загалом усі жінки допущені до якої-будь публічної служби, привикла від давна будитися о пів до семої, чи того преба, чи ні, і ні за що в світі вже опісля не може заснути.

Хвилю вдивлювалася своїми великими, чорними очима в напротивну стіну, закрашену синявими арабесками по сірому плі. Посеред стіни висіло велике дзеркало, а по обох боках його широкої, золоченої рями видно було дві групи фотграфій у різьблених, деревляних рямочках. Представляли вони її поваришок зі школи

---

¹⁾ Маніпулянт,—нтка— службовий урядовець.

і з поштової служби. Целіни очі досить довго зупинилися на тих фотографіях, хоч рисів лиць на них не можна було розпізнати; в покоїку спояв легкий сутінок, бо одинокє вікно, що виходило на вулицю, заслонєно було деревляною ролєтою ¹⁾.

— Котра то там година?—шепнула Целя і простягнувши руку, взяла з круглого столика, що спояв туп же в головах у неї, малєсенький, золотий кишєнєвковий годинник. Хоча з досвїду знала, що будитьсьє все о тїй самїй порї, але сама собі не довіряла.

— Пїв до сємої!—сказала.—А менї здавалося, що я сєгодня заспала. Правда, нинї рано служби не маю, ну, але попурати собі не преба. Засплю нинї, то засплю й завтра і спїзнюся на службу!

Так мїркуючи підвєла голову і сіла на лїжку. Була тїльки в сорочці, що обшита в горї коронкою і зіп'ята на раменах, ослонювала її груди і плєчі, лишаючи голими гарні, мов із слонєвої кости випочєні, рамена і шию. На дворї був теплий маєвий поранок. Лагідним рожевим проблїском просвічувало сонце крізь спущєну ролєтку до покоїка молодї дївчини, наповнюючи його теплом і запахом весни, що мїшався з запахом колонськї води, яка спояла в флаконїку на туалєтці, і резєди, що цвіла в великїм вазонї на вікнї. Целя якийсь час сидїла, немов

---

¹⁾ Ролєта—віконна заслєна з тонких виструганих деревляних прутїків, яка скручуєтьсьє.

забувшись. Любо їй дихати тим теплим повітрям, насиченим пахощами, любо понути в тім півсмерку, що лагодить усі обриси й блиски, спочивати в тій тиші, зрідка перериваній порохтінням коліс по вулиці або гуком далекої військової музики, що виграє марш десь на претій вулиці.

Але забуття тривало не довго. Целя отряслась із нього, стрепенула своєю головою з коротко обстриженим м'яким як шовк попелястим волоссям, наділа панчохи і пантофелки власної роботи і прудко зіскочила з ліжка. Чула себе здоровою, свіжою, молодою. Сон покріпив її; все, що було прикре або неприємне вчора, перед-вчора і в цілій минувшині, тепер немов не існувало для неї. Думка її, півсонна ще, спочиває зі стуленими крильцями і не вибігає по-за пороги її світлички, не заглядає в будущину. Що там будущина! Що там минувшина! Якось то воно все буде! Целя відчуває в тій хвилі тільки одну приємність, яку їй чинить правильне біття власної крові, тепло власного тіла, м'який допик власної шкіри, почуття здоровля, сили і свіжості власних мускулів. Зазирнула до дзеркала, моргнула жартовливо до свого образу і засміялася сердешно, показуючи два ряди білих, рівних і дрібних зубків з поза ніжних, рожевих губ.

За хвилинку вже була вбрана в легку перкалеву спідничку і білий неглижик. Напомісць умивання заняло їй більше часу. Вода стояла готова у великій умивальниці ще від учорашнього вечора, і Целя з

правдивою розкішшю нуряла в ній свої руки, мила лице, шию і рамена м'яркою губкою, обтріпуючи мов горобчик грубі краплі, що нависали їй на довгих рісницях¹⁾ або з шиї копилися вниз на груди. Була це найбільша приємність її ранішньої туалети, упрощеної, оскільки можна, з огляду на службові обов'язки, приємність тим більша, що Целя могла вповні зазнавати її тільки що другий день, коли мала пополуденну службу. В часі передполуденної служби треба було спішитися.

Умившись і обтершись рушником, Целя перед дзеркалом розчесала волосся, розділюючи його над чолом на дві рівні частини, а відтак за кілька мінут скінчила зовсім свою туалету, спокійно, систематично і без нічиєї послуги. Хвилю стояла випроспувана посеред світлики, широко розвела руки, відтак зчепила їх по-над головою і спускаючи вниз, злегка хруснула пальцями. Потім підійшла до вікна і, злегка потягнувши за шнурок, піднесла ролету. Золотою хвилею бухнуло соняшне світло до світлики, заливаючи її осліпляючим блиском. Прислонивши очі лівою долонею, Целя, упоєна тим блиском, тим теплом, тою фізичною розкішшю життя, весни і молодости, всміхнута і рум'яна поклонилася на схід сонця і кликнула своїм звучним голосом:

— А! Як же там гарно! Добрий день, сонце! Добрий день, весно! Добрий день, небо блакитне!

---

¹⁾ Рісниці—віи.

II.

— А з ким то паннунця так розмовляють? — почувся нараз від дверей голос старої служниці, що ввійшла, щоб прибрати в Целіній світлиці.

— Моя Осипова — сказала Целя, не відповідаючи на це питання, — може би час уже снідання дістати?

— А то що собі паннунця думають? — скрикнула добродушно Осипова. — Адже-ж нині паннунця до служби не йдуть і разом з панством снідають. А панство ще сплять. Хіба де за годину снідання буде. Я ще навіть огонь не розклала ані каву не змолола.

— А, правда! — сказала Целя і її голос застремів легким розчаруванням. — Треба чекати.

На столику лежала до половини прочитана книжка, перед пижнем узята з випозичальні¹⁾. Целя була не дуже то пильна читачелька книжок, але в таких хвилях як отся, коли треба було чекати з півтори години, вийти нікуди не можна, ані розмовляти нема з ким, книжка була її одинокою розривкою. От і сіла край вікна, з того боку, куди не било світло, і почала читати за той час, поки Осипова спелила постіль і прятала в світлиці. Та, мабуть, книжка була не дуже займаюча, бо не дочитавши навіть і одної сторони Целя відложила її на бік, попідливала свої квітки, позмітала пил із столика, з пари крісел і з більшого

¹⁾ Випозичальня — бібліотека, звідки випозичають до дому книжки.

столу, а далі з дзеркала, з фотографії і з вікна. Крутячися по своїй світличці пробувала спиха забреніти якусь пісеньку, але пісенька швидко урвалася, а на чолі дівчини набігла хмарка.

— Коли-ж бо мені це не робить приємності снідати з панством!— сказала нараз, гордо підносячи голову до гори, немов відповідаючи на якийсь наклонювання.— Коли-ж бо я не хочу слухати дурного балакання пана Темницького, ані бути мепюю огнеспрільних поглядів панича Темницького! Адже-ж я не обов'язана підлягати їм! Адже-ж я плачу їм за харч і за хату! Адже-ж не з ласки вони держать мене!

Уся її фігурка премпіла зі зворушення на саму згадку про поваришів спільних снідань. Молоде чоло поморщилося, очі спрапили свій погідний, соняшний блиск, а довкола уст зарисувалася якась складина болю і гіркости, якої перед хвилиною ніхто би там не був дослідив.

Целя була сирота без батька і без матері. Старий дідусь посилав її до школи, а пізніше через якихось знайомих виробив їй місце на почті (без проpekції навіть такого мізерного місця дістати годі!), де, здавши приписаний екзамен, була принята за маніпулянтку. Більше старенькій не міг для неї зробити, та й за те, що зробив, Целя благословить його пам'ять. Платня експедиторки—35 гульденів¹⁾ місячно—вистарчас на скромне удержання; лекції музики на

¹⁾ Гульден—біля 80 коп.

фортеп'яні і французької мови, які в свободних хвилях дає двом донечкам вистарчають їй на вбрання й інші приємности життя. В перспективі перед нею рисується по кількох або кільканадцятьох літах служби самостійний поштовий уряд десь на провінції, маленький домок з маленьким огородем у малім містечку, квітки перед вікнами, стара служниця в кухні і тиха самішня світлиčka. Панна Целіна, що правда, рідко забігає думкою в таку далеку будущину, але завсїгда, коли їй це припрапиться, починає чогось зіпхати — чи то з туги до такої ідилічної картини, чи з полусвідомого почуття, що, не вважаючи на свою ідилічність, ся картина криє в собі якусь порожнечу, якісь темні безодні.

По смерті дідуся Целя перейшла жити до пана Темницького. Пан Темницький був то приятель небіжчика дідуся і при смертельній постелі обіцяв йому, що буде опікуватися бідною, одинокою сиротою. Пан Темницький, це був пенсіонований урядник¹⁾ невисокої ранги, числив 68 літ, мав жінку о п'ять літ від себе старшу і глуху як пень, і одного сина, що скінчив у Відні медицину і практикував при тамошній клініці. Пан Темницький був це, що називається «веселий дідуся»: лисий, з великими вусами і мохнатими бровами, мав рум'яні щоки, м'ясисті губи, завсїгда зложені до усміху,

---

¹⁾ Пенсіонований урядник — урядовець, що вислужив пенсію.

малі і повщем запливаючі очка і здорові зуби, і виглядав при своїй жінці як її син, молодший від неї що найменше о 20 літ, Жив із своєї пенсії, скромно й акуратно не служив ніде, і ніде й нічим не займався. Весь день сидів у своїм кабінеті, кутив люльку і читав газети, а вечером ішов до клубу, відки вертав перед десятою, щоби не платити, «шпери»¹⁾. В клубі, побито в товаристві своїх ровесників, славився як сміхованець і фацеціоніст²⁾, що, не вважаючи на семий десяток літ, досі не позбувся охоти до аваншурок, або, як він сам говорив, до «маленьких зворушень». А дома, коли сидів за столом при сніданню або обіді і весь час свобідний від жовання заповнював своїм балаканням, лагідним, монотонним і усипляющим, був подібний до гладкого коша, що розкішно муркоптячи пасе очима якийсь лакомий кусник, але не хоче перед часом прудитися хапати його, бо добре знає, що коли прийде відповідна нагода, то лакомий кусник сам упаде в його оксамитні лапки.

Пів року вже жила Целя в панства Темницьких, день у день слухаючи монотонного воркотання пана Темницького і поглядаючи на його двозначні усміхи. Зразу забавляла її гупірка того пана, але опісля знудила монотонність і обмежений кругозір його думок. Вона пробувала

---

1) «Шпера» — плата дворникові за одкріття дверей в ночі, після 10-ої години.

2) Фацеціоніст — той що займається любовними пригодами, зальотами до жінок.

з ним сперечатися, але це показалося неможливим; усі її слова він приймав з добродушним усміхом, мов брикання малої, пещеної дитини. Та що пан Темницький ніколи не виходив із границь добродушної жартливості і не дозволяв собі нічого, що би ображало приличність, то Целя чула себе при ньому супокійною. Хоронила її також жалоба, яку носила по смерті дідуся і яка почасти накладала пуга й пану Темницькому. Але опіце перед кількома тижнями прибув із Відня молодий Темницький, лікар, і відразу вніс із собою до того тихого гнізда якийсь госприй, задушливий дух, що від першої хвилі пройняв Целю якоюсь привогою, почав спускати її груди якимось невиясненим прочуттям остраху і небезпеки.

Доктор Темницький був високий, плечистий, сильно збудований мужчина, з правильними обрисами лица, з буйним, темним заростом. Рухи його були повільні і поважні, голос баритоновий, прощечки хриповатий, погляд холодний і немов наскрізь пронизуючий. З кожного руху, з кожного слова його було видно, що цей чоловік має дуже високе розуміння про свою вартість, що вміє панувати над собою, але zarazом уміє й любити панувати над иншими і привик поборювати всякі прудности, що стоять на заваді його замислам. Ворог усякого сенцименталізму, він поглядав на світ холодним оком анаптома і віддавна привик судити всіх і вся тільки з погляду свого улюбленого «я». Ворог дощепу і

жартів, один тільки зворот виголошував з певним відтінком юмору, а був це зворот: „На що мені це придасться?“ Був це його оклик, невідступна мірка, яку прикладав до кожної нової речі, щоб оцінити її вартість. Одним словом, був це чоловік наскрізь «позитивний» і реальний. Хоч мав напевно не більше придцятиліт, то проте здавалося, що в нього не було ніколи той «шумної» молодости, що він ніколи не віддавався ніяким ілюзіям, не знав, що то запал і ентузіазм, що ціле його життя було рівною, простою лінією, без збочень, скоків і закрутів, без надмірних напружень, але і без слабостей і знесилля. Як у добрій машині, так і в нього все, здавалося, було обраховане, зважене і згори зведене до певної рівноваги.

Перша його спірка з Целіною була дуже холодна і шаблонна. Старий пан Темницький познайомив з нею свого сина, той їй уклонився, Целя відклонила, пан доктор буркнув «Дуже мені приємно» і зараз відвернувся, кінчаючи своє перерване оповідання про якийсь клінічний випадок. Але по хвилі, коли побачив, що Целя пильно придивлялася йому, сказав тим самим спокійним і поважним голосом:

— Мушу вам, татку, показати фотографію моєї нареченої.

Батько аж уста розчинив і очі випріщив, бо ні про яку наречену свого сина нічого і ніколи не чув. Але син з непохитним супокоем говорив далі, скося поглядаючи на Целю:

— Дочка примарія ¹⁾ головного віденського шпиталю, одиначка і спадкоємниця величезної камениці на Грабені ²⁾. Заручини відбулися ще в м'ясопусти. Я не писав вам про це нічого, бо хотів зробити вам несподіванку.

Та не вважаючи на це вияснення, батько не переставав глядіти на сина як на дивогляд, з зачудуванням і недовір'ям. Глуха пані Темницька, що не чула розмови, бачила тільки, що «татко» забув про росіла ³⁾, і поркнувши його рукою за локоть, сказала гробовим голосом:

— Татку, росіл виспигне!

Тим часом доктор, що при столі сидів насупротив Целіни, звернувся до неї з кількома зовсім байдужними запитаннями, на які дівчина відповіла коротко, майже не підводячи очей від тарілки. А коли обід скінчився і Целя сквапно відійшла до своєї служби, пан Темницький, що досі ледве міг усидіти з неперплячки, звернувся до сина.

— Мільку! Що це за наречена, про яку ти згадував?

— Наречена?— відповів спокійно доктор.— Ніякої нареченої в мене нема.

— Ну, так я й думав. Але що-ж це ти за історії видумуєш?

— Це для шої— і він мотнув головою в напрямі Целіниної світлички.— Виджу, що вдивляється в мене, мов у веселку. Ну, а я люблю кожную річ відразу ставити ясно, реально. Нехай собі дипина на мій рахунок не робить ніякої ілюзії.

¹⁾ Примарії — головний лікар.

²⁾ Грабен — передмістя Відня.

³⁾ Росіл — булбійон.

— Га, га, га! — засміявся пан Темницький. — Але-ж то хитрий пан доктор! Що хитрий, то хитрий! При першій спірці з панночкою зараз і остерігає її: здалека від мене! Я заручений!

— А воно й найліпше, — сказав поважно пан доктор. — Нехай згори знає, чого від мене може надіятися, а чого ні.

Бачився одначе, що й сам пан доктор не дуже добре знав, чого від нього можна надіятися, а чого ні. Кілька днів він сидів насупротив Целіни, мало зверпаючи на неї уваги, обмінюючися з нею ледве кількома байдужними фразами. Пізніше зробився ще маломовнішим, про свою наречену не згадував, але напамінь скільки разів Целя осмілилася підвести очі, все спірчала його холодний зір, впертий в себе. Ще кілька днів минуло — і в чорних, невеличких очах доктора доглянула Целя якісь іскорки, що блимали ніби порошно серед пітьми і розтлівалися що день по дужче. Було щось невідоме і зловіще в тих іскорках, щось, що відбирало Целі апетит і морозило в ній всякий порив радості. Коли доктор промовляв до неї часом, то почувала легку дрож на всім тілі, хоч досі нічого і нічого такого між ними не зайшло, що надавало би хоч пів оправадання тій її боязні.

Напамінь старий пан Темницький говорив тепер іще більше, ніж уперед, і своє балакання майже виключно звертав до Целіни. Шпилькував еманципацію і еманципанток, хоч Целя ніколи не хотіла вдавати з себе еманципантку, вигрібав старосвітські анекдоти про старих пан-

нів, жартував з жінок-урядовців, почпмайспринь і п. и. Оспаточно Целя почала звільна догадуватися, що все те балакання не просте язикобиття, але до чогось воно йде, має якусь укриту ціль—яку, цього не могла доглупатися. Чула тільки, що по вислуханню цілогодинного гупоріння пана Темницького обхапує її якась втома, якась обридженя до світа і до життя, нехить до праці і думання. Тим то їй не диво, що все те вкупі в короткім часі мусіло сприкрити їй спільні снідання, обіди і проходи з панством Темницькими.

— Ні, не піду більше!—говорила вона, тупаючи ногою в своїй світличці, але завжди в рішучій хвилі покидала її сила волі.

Була сама на світі. Пан Темницький був єдиним другом її покійного дідуся, що дав їй його за опікуна. От і не диво, що її дитяча душа до крайньої можности держалася за ту останню нитку, що бодай сяк-так в'язала її теперішнє з минулим. Покинути сю нитку, то значило віддатися безповоротно хвилям життя, без провідника, без точки опори. Целя, хоч молода ще, 18-літня дівчина, все-таки знала вже з власного сумного досвіду і з неодного прикладу, що пускатися на ті хвилі, це не жарт.

— Але все-ж таки вони добрі люде,—вспокоювало її золоте її серце.—Нехай і так, що в них є свої хиби, але не моя річ судити їх. Зо мною вони чемні і добрі, то що-ж можу їм закинути? Ні, ні, дурна я з моєю нехиттю, з моєю глупою прівогою! Нерозсудлива я, невдячна, от що!

І накартавши так свої власні нерви, вона знов ішла в товариство Темницьких, щоб із нього знов винести ту саму німу тривогу, те саме знеохочення і зденервовання, що й уперед, тільки ще в більшій мірі.

III.

— Е, що пам!—сказала Целя, потрясаючи головкою і кидаючися по до вікна, по до дзеркала,—дурна я, що собі такий чудесний ранок псую такими думками!

Глянула на годинник,—пів до восьмої. Ще що найменше година до снідання. Взяла книжку і пробувала чипапи далі, але й це не йшло. Сонце зазірало до книжки, блиск сліпив її очі. Щоденне семигодинне примусове сидіння при почтовім бюрку було тяжкою панщиною для її молодого організму, що домагався руху і свіжого повітря, і для її живого темпераменту. А пепер іще сидіти в покою, мов миш у норі! Ні, це справді гріх. Кинула книжку і рушила в подорож довкола своєї свіплички, шукаючи очима, що би можна перенести, поставити на іншій місці, або привести в порядок. Але нічого такого не добачила.

В тій хвилі знов отворилися двері її покою: вийшла Осипова з карафкою свіжої в води. Поставивши воду, вона спала і з усміхом почала вдивлюватися в Целю.

— А ви чого так на мене дивитесь, як на ворону?—кликнула Целя з жарповливим обуренням.

— Бо маю рацію!—відказала Осипова, всміхаючись і моргаючи загадково.—А впрочім коли іншим вільно на паннунцю

так дивитися, то чому-ж би й Осиповій не мало бути вільно?

— Яким іншим?

— Кожному, хто тільки хоче. Адже-ж паннунця що день сім годин сидить там, за решіткою, мов на виставі. Хто хоче, може прийти і обзирати паннунцю, скільки його воля, і паннунця не може йому цього заборонити.

Целя вся спалахнула рум'янцем.

— Фе, спитайтеся, Осипова!—скрикнула з невдоволенням прикрістю в голосі.—І ви вже навчилися від старого пана цвікати мені в очі¹⁾ моєю службою! Що вам заварила моя служба, що мене сверлуєте, вичислюючи її неприємності? Чи думаєте, що я сама їх не почувую? Чи думаєте, що мені це мило? Але що-ж маю робити? Адже-ж мушу якимось жити! А ліпше їсти свій хліб, хоч гірко зароблений, ніж вмирати з голоду, або...

Не докінчила. Сльози здавлювали її горло. Відвернулася до шафи і почала в ній дуже пильно шукати чогось між понавішуваними сукнями.

— Але-ж прошу паннунці!—скрикнула стара, не на жаргт перелякавшись цього вибуху,—що це паннунця думає! Я мала би насміхатися з паннунці за те, що паннунця в цісарській службі знаходиться? Я, що від десяти літ віку сама поневіряюся по службах у найрізніших людей? Я мала би насміхатися з паннунці, я, що так паннунцю люблю, як рідна мати? Хай паннунця дадуть спокій і поглянуть радше, що я для паннунці принесла!

1) Цвікати в очі—дорікати.

— А що таке?—весело спитала Целя, забувши вже прикрістѣ, якої дізнала перед хвилею.

Осипова видобула з за пазухи невеличку запечатану коверту, і не кажучи ані слова, з усміхом і загадковим морганням подала її Целіні. На конверті написано було тільки її ім'я і назва, та про те Целя знов запаленілася, скинувши оком на адрес. Характер письма був їй відомий.

— А відки то Осипова дістала те письмо?

— А це, прошу паннунці, дав мені знайомий експрес¹⁾. Хотів іти до паннунці, але я йому кажу: дайте, я сама занесу!

Коли би Целя була пильніше вдивилася в лице старої жінки, то була би відразу догадалася, що Осипова збрехала. Але Целя вдивлювалася в лист, що його держала в руці, очевидно вагаючися, що має з ним зробити. Рум'янець на її лиці щез і воно поблідло, рожеві губи спислися і в очицях блисло щось ніби гнів, обурення чи неперплячка. Сказала вкінці холодно із досадою:

— Моя Осипова, прошу вас, ніколи не робіть мені того на будуче. Ніяких листів ані посилок до мене не приймайте. Хто що має до мене, нехай сам приходить, уже я буду знати, що йому відповісти.

Це сказавши, відвернулася і відійшла до вікна. Осипова добру ще хвилю стояла на місці і хитала головою. Бідна жінка не знала, що властиво думати про свою паннунцю: чи одержання листа було для неї приємне, чи неприємне, і про що властиво паннунці ходити.

¹⁾ Експрес—посильний, «червона шапка».

— Ну, але прецінь лист узяла, не звернула мені! Це знак, що я ще нічого такого уже злого не зробила — проворкотіла серешна бабуся і відійшла до кухні.

Але Целя стояла мовчки, одною рукою опираючись о рямку вікна, а в другій держачи лист. Рука з листом премпіла. З кінці рука піднеслася і енергічно кинула лист на підлогу.

— Чого той дурень хоче від мене! — скрикнула з обуренням. — Причепився мов п'явка, лазить за мною як тінь, і ще мене компромітує своїми дурацькими листами. От нещастя моє!

Груди її сильно хвилювалися, очі блищали, гнів був справдішній. Але по хвилі Целя заспокоїлася, охолола з першої досади, підняла лист і розпряла ковертку ножицями. Виняла з неї лист, записаний від початку до кінця дрібними, немов судорожно в різні боки повикривлюваними буквами, і раз зирнувши на ті букви, на перший знак викрику, який їй у тексті кинувся в очі, вибухла голосним, сріблистим сміхом.

— Що за дурень! — сказала весело. — Навіть гніватися на нього серіозно не можна, хіба тільки сміятися. Ану, прочитаю цей лист замість газети! Мусить бути забавний як і попередні.

І вигідно сівши на кріслі, Целя розложила лист на столику і почала читати, від часу до часу перериваючи читання своїми замітками, немов би розмовляла і передразнювалася з його автором.

«Третій раз уже осмілююся писати до

Вас, шановна Пані, хоч на два перш
листи не одержав ніякої відповіді».

— І не одержиш і на цей! Не надійся! —
вперто мотнувши головою, сказав
Целя.

«По тяжкій, боротьбі з собою я так
зважився ще раз наприкрися Вам
Важність справи, для якої це чиню, не
хай оправдає мою влізливість».

— Важність справи? Що там за важн
справа така? Ха, ха, ха! Очевидно п
сама, що й у перших листах: Ви пані-
ангел, Ви покорили моє серце, без Ва
не можу жити, і так далі без кінця
Але-ж прошу шановного пана, це вс
мене нічого сінько не обходить. Я без ва
можу жити. Я про вас і чути не хочу
Ви повинні раз уже про це догадатис
з мого погляду, з кожної моєї міни! Та
ба, як же тут бажати, щоб той пан чо
будь догадався! — додала з поганим вира
зом погорди на устах.

«Обдумавши поважно своє положенн
і зібравши про Вас, Пані, деякі потрібн
відомости —»

— Чи бачите його! — скрикнула Целя, —
він про мене відомости збирає! Він шпіо
нить мою минувшину! Негідник!

«...я переконався, що зверхній ви
гляд не омили мене, що полюбивши Ва
від першого побачення, я не змарнува
свого чуття для особи негідної тог
чуття. Я певнісінький, що коли-б Ви
Пані, згодилися бути моєю, ми могли-
устроїти своє спільне життя гармонійно
і щасливо, о скільки щастя було би за
лежне від нас самих. Мої средства, хо

скромні, вистарчали би нам як резерв на чорну годину, а тим часом ми заробляли би на хліб чесною працею».

— Чи бач його! Як то він усе собі уложив! Не такий дурний, як видається!— шепнула Целя, і хмарка задуми зависла на її чолі.

Вона вже знала з попередніх листів того оригінального конкурента, знала, що його средства, про які він згадував, це одержаний у спадку по батьковій фільварочок з 30 моргами землі, положений десь недалеко Львова і випущений в аренду. Знала, що сам конкурент займається газетярством, і треба признати, що це власне була одна з головних причин її антипатії до нього. Вона так багато наслухалася непідхлібних¹⁾ історій про львівських газетярів, про їх цинізм, нічні п'ятики, галабурди і ш. и., що дрож пробігала її на думку—стапися жінкою такого поганця. А при тім виглядав той конкурент зовсім не особливо. Целя, сама молода, здорова і вродлива, любила всюди красоту і грацію. А він хоч ще молодий, ходив згорблений і немов розломаний, мав лице широке, вистаючі вилиці, вид якийсь заляканий і непевний, блукаючий вираз очей, ніс розплющений і руде волосся. До того додати одіж звичайно спареньку і немов би не на нього шити—от і портрет автора тих любовних листів, тої «долі», що траплялася панні Целіні.

¹⁾ Непідхлібні—некорисні, погані.

—Це кандидат в дім божевільних--мигнуло в душі в Целі, коли перший раз побачила його на пошті, як подавав лист. Вліплені в неї з виразом зацікавлення і подиву сиві очі дивогляда справляли їй якийсь неспокій і zarazом побуджували до сміху. Від того часу він почав частіше приходити на пошту, впиватися очима в кожний її рух і чатувати на вулиці, коли вона йшла на пошту або вертала до дому. Але ніколи він не осмілювався промовити до неї. Йшов здалека, а як часом не міг обминути, щоб не зустрінутися з нею лице в лице, то кланявся украдкою і впікав що духу, мов з яким краденим добром. По кількох місяцях таких німих заботів написав до неї перший лист, несмілий, надряпаний очевидно премою рукою, незручний у стилізації, одним словом, смішний-пресмішний. Целя багато мала з нього похіти, і хоч не знала назви свого німого адоратора¹⁾, все таки вгадала відразу, що він, а автор листа, підписаний «Семіон Стоколоса»—це одна і та сама особа. І через думку їй не прийшло відповідати на той лист. Через місяць надійшов другий лист, довжезний, пристрасний і ще смішніший в огністім виявленню чуття. А опцей претій лист несподіваним способом був короткий і спокійний, так що Целя, яка ждала в ньому знов сяжністих²⁾ зіпхань і сотнарових³⁾ заклинань та дифірамбів на свою красоту, була прохи розчарована, і

1) Адоратор—поклонник.

2) Сяжністий—від слова сажень.

3) Сотнар—цетнар, сто кілограмів.

задумалася. Але задума та не тривала довго.

— Дурна ти, Целько!—скликнула вона сама до себе.—Все те нісенітниця, комедія! Коли він чесно думає, то чому не поступає так як чесні люде? Чому не прийде, не представиться, не... Але що там, читаймо далі!

«Запитаєте, Пані, напевно, чому для висловлення Вам цього всього вибираю таку не зовсім пригідну дорогу, відповідну радше для пруса, ніж для мужчини?»

— Чи бач його?—скликнула Целя з усміхом,—як угадав! І відвагу має назвати річ її іменем, навіть коли та річ доптикає його самого. Еге, відвагу має!—додала по хвилі,—але знов тільки на папері! Ну, ну, що то він там далі пише?

«Я справді прус, не супроти небезпек і противностей життя, бо з тими я борюся від дитинства і по досить щасливо, але супроти тих, кого люблю. Боюся зробити їм найменшу прикрість, і через те нераз роблю її мимоволі, а це мучить і болить мене ще гірше, ніж їх самих. Чую, що бракує мені тої твердої підстави в поступованню з людьми, яку дає товариське виховання і певність себе самого. Чую, що сама моя особа будить сміх і жаль, і це відбирає мені всяку смілість, яку собі вирозумую. Тужно мені до людей, до приязні, любови, щастя—а чую, що здобути їх не можу так, як здобувають тисячі інших. «Так що-ж, чи хочеш украсти їх із-за угла?»—запитаєте, Пані, напевно».

— Чи сказився!—скликнула Целя з якоюсь переляком.—Точка в точку вгадав мою думку!

«Ні, дорога Пані, (ага, «дорога!»). Вже знов починає!—шепнула Целя), я бажаю тільки вхопити одну ниточку, що веде до клубка, а потім ціле життя, всі свої сили присвятити на здобування того, що іншим щасливіша доля дарує без праці. Нині Ви, Пані, знаєте мене тільки з нечесної поверховости. То-ж не прошу нічого більше, як лиш одного: позвольте мені дати Вам ближче пізнати себе! Я не хотів би без Вашої волі чинити ніяких кроків у тім напрямі, щоб перед людьми, в яких Ви живете, не наражувати Вас на насмішки, допинки та неприємности. Знаю впрочім тих людей, хоч і здалека, і можу Вам тільки одне сказати: стережіться, Пані, зарівно батька, як і сина!»

— Ого, ось уже й жало гадюки!—шепнула Целя, прикусуючи блідніючі уста.

«Та чого-ж я хочу?—запитаєте Пані. Одного тільки: позвольте мені зблизитися до Вас, дати Вам ближче пізнати себе! Дайте мені знак, що не маєте супротив мене ніякої антипатії, що зближення мое не зробить Вам ніякої прикрости! Напишіть»...

— Дурень,—скликнула Целя, тупаючи ногою і не дочитуючи письма.—Бреше він! Не любить він мене, коли може писати такі дурниці. Позволь йому зближуватися до мене! Хіба я йому бороню? Але ба, туп саме й єсть хитрість, під-

а засідка. Наробить яких дурниць, осмі-
ить мене, а поді скаже: самі Ви позво-
или мені! Ні, ні, не хочу й чути про
бого! Дам йому до пізнання, щоб і на
чі мені більше не показувався. «Що не
маєте супроти мене ніякої антипатії,
що зближення моє не справить Вам ні-
кої прикrostи!» Ну, відки-ж я це маю
знати? Тьфу! Це якась безкровна слизв,
якась галярета¹⁾, не мужчина! Ну, малась
би я з-пишна²⁾, як би дала йому руку! Той
би мене замучив своїми чулостями й пі-
дозріннями! Всі жили з мене вимотав би!
Ні, волю вже лишитися тим, чим є, ніж
в'язати свою долю з таким непопрібом!

І Целя кинула лист нещасливого лю-
бовника на стіл, пройшлася кілька разів
по покою, щоб успокоїтись, а потім
порвала лист разом з коверпою, подерла
на дрібні шматочки і понесла до вікна,
щоб викинути геть. Коли вихилилася з
вікна, по побачила, що на розі вулиці
насупротив вікна стояв автор листа з
очима вліпленими в вікно. Поява Целі
очевидно переспрашила його, він кинувся
мов опечений і хотів утікати, але не
міг відірвати очей від вікна. Цей вид
видався Целі таким комічним, що засмі-
ялася на все горло. А потім сильним за-
махом руки викинула дрібні шматочки
подертого листа. Посипались вони вниз,
мов снігові платочки, крутячись і роз-
ліпаючися в різні боки. Кілька з них,
покрутившись та погулявши на хвилях
легенського вітру, впало на капелюх Се-

¹⁾ Галярета—холодна рідина.

²⁾ Малась би я з-пишна—гарно-б мені велось.

міона Споколоси, який усе ще, з переполошеним видом, блідий і ніби прикований до кам'яного пропюару, стояв на розвлиці.

IV.

— Прошу паннунці на снідання! — сказала стара Осипова, відхиляючи двері світлички. Целя стрепенулася на її голос, але зараз же успокоїлася, потрясла головою а озирнувшись в дзеркалі і поправивши червону оксамитну ствонжечку ¹⁾, яког зграбно перевязала поперек тїм'я свог коротке волосся, пішла до їдальні.

Панство Темницькі сиділи вже при столі, а власливо сиділи оба панове, а стара Темницька наливала каву, раз-у-раз порушуючи зів'ялими губами, немов вела якісь ненастанні розговори, чутні тільки для її глухих вух, з якимись невидимими сусідами. Впрочім при столі старенька відзивалася дуже рідко і сиділа, вперши очі в якийсь один предмет немов би не бачила нічого більше довкола. Целя дуже її жалувала, старалася usługувати їй при столі, розмовляти з нею знаками. Але старенька зразу чула себе якоюсь сконфуженою тими неприличними для неї об'явами чемности і співчуття. Від давна привикла вона до того що її найближчі цілковито ігнорували і вважали немов якимось бездушним предметом, то ї не диво, що зразу навіть з підозрінням почала було поглядати на Целю, думаючи, що молода дівчина хоче здобути собі її ласку для якихось своїх

1) Ствонжечка — стрічка.

цілей. Але переконавшись, що Целіна зовсім далека від яких-будь своєкорисних замислів, старенька помалу привикла до оказуваних їй чемностей і приймала їх якось апатично, нічим не показуючи, що вони справляють їй приємність. Але й ця апатія ні крихти не змінила поступування Целіни, теплою і сердешною, не ослабила її співчуття до нещасної старої жінки, при життю ще zdegradovanoї між старе дрантя.

— А, ось і вона, наша маніпулянтка! — скликнув весело старий Темницький. — Вітаємо паню. Як же там пані спалося? Що там гарненького снилося?

Тим часом доктор устав мовчки з крісла, наблизився до неї і буркнув:

— Добрий день пані!

Целя звичайно подавала йому руку, яку він стискав по повариськи. Але сьогодні доктор уклонившись, прудко підніс її руку до уст і поцілував. Целя почувла гарячий дотик його уст і шарпнула руку як опарена, при чім густий рум'янець залив її лице аж по вуха. А доктор, мов і зовсім нічого не бувало, спокійно обернувся і сів на своїм місці.

Целя була до глибини збентежена, тож не сіла, але почала крупитися коло пані Темницької, немов-би-то помагаючи їй щось при наливанню кави, а власливо стараючися заспокоїти свою неспокійну кров.

— Що-ж то панна еманципантка не ласкава навіть відповісти на привітання старого? — балакав даліше жартовливим

поном пан Темницький. — А правда, правда старий повинен знати, що молоді паночки, а ще до того ті з нового, вченого, самостійного покоління, мають свої окремі правила, свій окремий спосіб життя, і волять завжди відповідати молодим паничам, ніж старим панищам.

— Але-ж тапочку! — Целя перенесла той іншимний титул на пана Темницького зі свого покійного дідуся, — яка-ж із мене еманципантка!

— Ну, ну, ну, ніби-то ми старі вже такі дурні і нічого не розуміємо! Коротке волоссячко, синенькі панчошечки, служба в канцелярії, самостійне життя... степ широкий, світ отвертий... Самостійна молода пані, і там далі, і там далі...

— А коли то тапочко бачив у мене сині панчошки? — відповіла Целя, силкуючися повернути все в жарт, хоч із тону цілого цього балакання віяло на неї якоюсь душною і неприємною атмосферою.

— Ха, ха, ха! — сміявся пан Темницький, коли тим часом доктор похилившись над своєю філіжанкою, помалу, систематично пив каву. — Ха, ха, ха! Я певнісінький, що панна Целя і тепер має на собі сині панчошки! Що, не вгадав? Ану, нехай пані нас переконає, що це неправда! Прощу!

— Ай, ай, ай, який же то тапочко сьогодні дотепний! — сказала іронічно Целя, киваючи головою і беручися до снідання. Тим часом пан Темницький уже скінчив свою каву, і обтерши собі уста і опершись ліктем о стіл, не зводив

ока з Целі, стараючися підхопити кожний її рух, кожний позирок.

— Го, го, го! — балакав він невтомно, — панни савантки, обсервантки, маніпулянтки і еманципантки, нове покоління, рівноуправнення з мужчинами, життя на власну руку, здобування будущини, а якже, а якже! Хто би вас ближче не знав, той би вас замість святих купив. Але нас, старих горобців, на це не зловите. Вже ми що знаємо, те знаємо. Знаємо, що жінка — все жінка. Не один дурник думає собі: а це новий тип, це жінка саможиття, майстриня своєї долі, живе власною працею! А він і не знає, що тій майстрині зовсім чого іншого хочеться. Все мода, та й годі! Була мода на криноліни, потім на пуфи, потім на капелюшки з пташками, потім на тюрнюри, настала мода і на еманципацію, на рівноуправнення, здобування будущини власною працею. А то все зовсім одна і та сама праця: і криноліни, і пуфи, і тюрнюри, і еманципація! Все має тільки одну мету: здобувати серця мужчин, полювати на мужів, уловляти вселенну з вусами!

— Але прецінь таточко не заперечить, — заговорила звільна Целя, якій це балакання відбирало всякий апетит, але пан Темницький не дав їй скінчити.

— Заперечу, дитя моє, всьому заперечу, бо знаю, яке то в світі по людях ходить. Нехай тільки паннунця вислухає слів старого! Старий на вітер не говорить.

— Але-ж татку, — озвався доктор змуджений також цим балаканням, — що

це татко обібрав собі за тему до розмови!
(Ніби-то татко коли будь говорив про інші теми!).

— Тема, мій сину, така добра, як і всяка інша. Бо то бачиш, які сьогодні часи пішли? Часи вистав, плакатів, реклами. Хто має який товар, яку особливість, яку цінну річ, зараз її на показ дає, в газетах оголошує, по вулицях афішує, на всі чопири роги світа випрубує і вибубнює. Що, хіба неправда?

Доктор і Целя слухали пої інпродукції мовчки, не знаючи, до чого вона йде.

— А видите, що старий не бреше! — сказав, усміхаючися «таточко». — То-ж бо то й є, що не завадить часом послухати старого. Ну, а тепер прошу собі представити таку панночку, яку доля скривдила на маєтку. В неї здоровля, сяке-таке личко, брівки, очка, охота до життя і вживання, радо би те бідацтво і між людей показатися, а тут обставини на припоні держать, дома біднота та піснота, до порядного товариства двері позамикані... Що робити? Те, що маєтвся цінного й гарного: личко, очка, брівки, волоссячко, ручки (пан Темницький вичислював це все з якимось особливим приписком, моргаючи то в сторону Целі, то в сторону доктора і прижмурюючи очі, мов кіт на сонці), все це можна показати народові хіба раз на тиждень у церкві. Цього за мало! І ось таке бідне сотворіння подається на практикантку, телеграфістку, телефоністку, одним словом, дебудь на публічну службу, де

би могло сидіти на видноці у всіх, ніби на виставі за склом. Хто хоче, може прийти і оглядати, може навіть попросити її встати і пройтися. «Прошу пані, чи нема для мене листу «на вимогу» «На який адрес»? «AZ4». І наша еманципантка встає і йде до полиць з листами. А тут А — перша буква в азбуці, то й перескринок її стоїть у найвисшій полиці. Отже бідне сотворіння бере крісло, приставляє, і з цілою урядовою повагою, а разом з цілою дівочою грацією вилазить на крісло, стає на пальчиках, і шукає, шукає, шукає в горшній полиці так довго, доки цікавий гість не оглянув докладно і ніжок, і палійки, і ручок, і шийки, і всього, про що йому ходило. «Ні, прошу пана, нема нічого!» «Дякую пані і перепрошую!» А за хвилю другий так само питає, потім третій, четвертий, і так далі. Чи-ж то не життя? На щастя маємо ще державу, що навіть плачуть за подібну комедію. А я свято переконаний, що коли-б отворено два рази спілки посад в такім роді і коли би не тільки не плачено за службу, але вимагано ще вступної такси, то і в такім разі від кандидаток не було би відбою.

— Чудесно нас пан відмалював, нема що казати! — скликнула Целя.

— А чи неправду говорю?

— Розуміється, що неправду! — з нервовим приписком відмовила Целя.

— Що? — скрикнув Темницький, — пані смієте казати, що неправду?

— А вже-ж, що неправду! Адже-ж пан на моім власнім прикладі міг би переко-

напися, що воно так не є. Адже-ж пан сам признає, що мені зовсім не про те ходить, щоб афішуватися, але щоб чесно заробити на кусник хліба.

— Ну, ну, панно Целіно, адже-ж я не про вас говорив! — відказав старий, жартовливо прижмурюючи очі. — Адже-ж ви у всім виємок, у всім, у всім не подібні до інших! Хо-о-ч — те «о» тягнув він якимось співучим голосом, перехиливши при тім голову на лівий бік, як співаючий канарок, — коли би так прийшлося признати святу правду, то я сказав би, що й у вас воно не без закарлючки.

— Без якої закарлючки?

— Не думаю перед панею з усього толкуватися, але що знаю, те знаю.

— Коли пан кидає на мене підозріння, то повинен пан витолкуватися, бо инакше мушу таке поступовання назвати... назвати...

Духу не стало їй у грудях. В очах пекло щось ніби здавлювані сліози, що силоміць тиснулися бризнути. Але здержувала себе і заховувала спокійний вид, головно для того, бо чула вліплені в себе прошибаючі очі доктора.

— Прошу пані не називати ніяк, — сказав добродушно всміхаючися пан Темницький. — Мене пані словами не заженете в вершу. Нехай пані радше скажуть нам, що то за панич спирчав тут сьогодні на вулиці перед нашими вікнами і що то за шматочки паперу кинули йому пані на голову?

Він сказав це з такою певністю і з таким супокоем, що можна було думати

що знає далеко більше, ніж висловлює, і хапає тільки для прикладу перший-ліпший факт, який йому наскочив на пам'ять.

Целя поблідла при тих словах.

— Пане, — скрикнула встаючи з-за столу, — таке питання свідчить про низький спосіб мислення.

— Але ж татку, як можете в подібний спосіб забуватися! — поспішно докинув доктор, бачучи, що Целя поспішає до дверей.

Целя вийшла напруго, не оглядаючись, і впала лицем на подушку в своїй світлиці. Збиралось їй на плач. Закид Темницького занадто був глупий і безпідставний, щоб мала ним справді образитися. Боліли їй тільки цинічні шпигання взагалі на жінок, що шукають власного зарібку, та рівночасно тішило її потрохи й те, що доктор у тім питанні спанув ніби по її стороні. Сама не знала, чому цей, хоч і дуже слабенький вираз співчуття, справив їй якусь полехкість. Успокоївшись трохи, встала і пішла на лекцію.

— Але татку, — сказав по виході Целі доктор, закурюючи цигарку, — справді не розумію, що маю думати...

— Про що?

— Досі вважав я тата чоловіком, який ніколи не забуває про форми товариської чемности.

— Ну, ну, ну, пан син починає моралізувати батька! — скрикнув Темницький, живо кидаючися на кріслі. — Нехай тільки пан син покине ту ролю, бо вона йому дуже не до лиця!

— Ні, татку,—сказав доктор з непохитним супокоем,—я справді не пізнаю вас. Трапите власць над собою. Починаєте бачити те, чого нема. Мені й не снилося моралізувати, але бачитьсья, що сама делікатність вимагає, щоби татко поводився з нею прилично.

— А коли я маю в тім свою ціль, щоби власне так із нею поводитися?

— Свою ціль?—спровола повторив доктор.—А то яку?

— Це вже моя річ. Я прецінь тебе не питаюся, яку ти маєш ціль usługуючи їй при обіді, потакуючи її словам, не зводячи з неї очей і цілуючи її руки.

— Яку... я... маю... ціль? Що це таткові сниться? Яку-ж таку ціль можу мати?

— Це мене не обходить. Май собі яку хочеш, але позволь і мені мати свою. Впрочім хто знає—додав старий насмішливо прижмурюючи очі і колишучися в кріслі—чи остаточно наші стежки не зійдуться до купи? Хто знає, чи те, що ти називаєш браком чемности, не буде найліпшим твоїм союзником?

Доктор з зачудуванням вліпив зір у батька. Починав пізнавати його з такого боку, якого досі й не догадувався, з боку більш звірячого ніж людського. Йовіальний усміх, що світився на устах цього чоловіка, в його очах приняв нараз якийсь поганий, цинічний відтінок, хоч подібний усміх на устах інших людей не разив його зовсім. Але це був його батько. Вся та коротенька розмова зробила на нього дуже прикре вражіння, хоч і сам він не вмів собі докладно вияснити, що

власне було в ній такого прикрого. Проте хотів звернути річ на іншу тему.

— Але признаєть батько, що той концепт з чоловіком, який буцім то спирчав під вікнами і з паперовими клаптиками киданими на нього, був не дуже то щасливий.

— Концепт? Що це ти говориш! Адже-ж це чистісінька правда! Сам я це бачив і не від сьогодні бачу того зіпхаючого Адоніса. Ха, ха, ха! Як би ти побачив, що це за Адоніс! Чистий орангутан. А наша панна еманципантка, бачиться, зовсім таки до нього прихильна.

— Ну, що це батько говорить — скрикнув доктор диву даючись.

— Говорю, що знаю. Obserвую його й її. Переписують, видають на вулиці, а може й ще де будь. Напевно не знаю, але маю підозріння, маю певні вказівки і сліди... Одним словом, прошу пана доктора, не кожна топа весталка, що в довгій сукні ходить.

— Це стара річ, — сказав доктор, побоюючи своє збентеження. — Але знов я не припускав...

— Доктор.. і не припускав! — скрикнув пан Темницький. — Ха, ха, ха! Але-ж пане докторе, припущення... це перший крок до правди! Чи як там ваша наука говорить, га?

Замість відповіді доктор подав батькові свою широку долоню. Оба ті чесні чоловічки порозумілися цілковито.

V.

Сонце пражило немилосердно. На південно-західнім краю небозводу висіла

чорна як бовдур хмара так низько, що здавалося, немов ліве крило її зачеплене було на золоченім вістрію на вершку рапушевої вежі, мов величезна пошарпана хоругов. У повітрі пахло вохкістю. По вулицях повзли бочки з водою, скроплюючи куряву і порошокопіли візники. Обернені до сонця вікна кам'яниць позаслонювані були ролетами. На балконах недвижно стояли олеандри в деревляних шапках. Нечисленні прохожі ліниво снували по пропуарах, тільки на невеличкім сквері в тіні дерев, довкола плюскопячого водограя бавилася купа дітей під оком няньок.

Було три чверті на другу. Целя в літнім бронзовім пальто і в білім солом'янім капелюсі з широкими крисами і червоножовтою кокардою на наголовачі спішила на пошту. Хоч була спека, вона по привичці йшла прудко. Якесь нервове роздрознення видно було в її рухах. Лице її було похилене, уста списнені і чоло раз за разом морщилося від якихось понурих невідступних думок.

Дійсно, по тій сцені, яка відбулася між нею і Темницькими при сніданню, вона повзяла незломний намір не показуватися більше в їх їдальні. Немов би вгадуючи ту постанову, доктор Темницький, зустрівши її, коли повертала з лекції¹⁾ першого поверху, ввійшов з нею до її світлички (що-ж, адже-ж цього не могла йому заборонити!) і почав перепрошувати її з батькову нечемність. Треба вибачити

¹⁾ Лекція—урок.

парому його балакання. Старість не радість, чоловік з ліпами мимоволі гірше і бачить усе в темніших колірах, особливо коли це діло нове, до якого він не привик і якого важности не розуміє. Рада не рада мусіла Целя признати йому правду, мусіла запевнити його, що не нівається; за те в заміну він запевнив, що батько вже більше не дозволить собі ні на що подібне в її присутності.

Опісля почав доктор розписувати їй про її життя, про подробиці служби, надії на будуче, проявляючи супокійне, але просте і щире заінтересування. Розмовляли так з пів години, він сидючи на кріслі при великій столі, а вона край вікна. Двері, що від світички виходили до кухні, були відчинені, так що видно було, як снувала коло печі Осипова.

Целя, якій зразу стріча з доктором була неприємна, швидко почувала себе повідженою і в спокоєною супокійним тоном його розмови, повільними і спаточними рухами, щирістю далекою від усякої афектації і тим приятним добродушцям, з яким він оправдував перед нею не тактовний поступок батька, або з яким усміхався, слухаючи її мрії про будуче життя яко стара панна почтмайстриня в селі у самотнім домику в глухій провінційній містечку.

Тепер могла йому ліпше придивитися. Це був зовсім такий суворий і страшний, яким їй видався в першій хвилі. В його очах не миготіли ті зловіщі іскорки, що так бенджежили їй мучили її досі. Був зовсім супокійний, простий, натуральний,

а почуття власної сили і певності себе додавало йому в її очах якоїсь надзвичайної принади. Мимоволі насувалась її думка:

— От як би то могли мандрувати мандрівку життя, опираючися на сильне рамя такого чоловіка!

Але це бажання далеке було від чутливого забарвлення, що могло би закаламутити супокійну течію їх розмови. Це був висновок чисто логічний, теоретичний, який не зачіпав її серця і не бенпежив крови. Вона знала, що то річ неможлива, і не робила собі ніяких ілюзій.

А прецінь обід, на який вона пішла до спільної їдальні на перекір своїй ранішній постанові, знов роздразнив і рознервував її в високій мірі. Правда, старий Темницький цим разом мовчав, а говорив тільки доктор. Розуміється також, що розмова мала зовсім инший характер, ніж попередні, але власне для того вдарила її зовсім з иншого несподіваного боку, і тим сильніше вражіння зробила на неї.

Ні відси ні відти розпочав доктор річ про свою наречену. Показав Целі пару її листів писаних по німецьки, відчитав навіть дещо з їх тексту і просив її поради. Бо то жінки на жінках усе ліпше розуміються, ніж мужчини, а отсі листи на його думку вказують на цілковиту незгідність їх характерів, а в його нареченої на недостачу любови до нього і навіть недостачу простої делікатности, поверховий спосіб мислення, егоїзм і инші подібні злі прикмети. Бідна Целя пріла при тій розмові, бо тексту листів, писаних

бу значній частині віденським діалектом, не могла добре зрозуміти, а ті уривки, які зрозуміла, видались їй дуже банальними і нічого не значущими. Приглядалася тільки характерові письма, але й він був невиразний, не по жіночий, не по мужеський. Тож очевидна річ, що ніякого свого суду про ці листи та їх авторку не могла висловити. Зрештою доктор не дуже й налягав на це. Бачилося, що ці листи були для нього тільки притокою для висловлення перед Целіною своїх поглядів на любов і на родинне життя. Гармонія характерів, темпераментів, симпатій, ось що головна річ. Про маєток йому байдуже, маєток він має в голові й руках. Волинь розірвати ці вузли, в які й так його, майже без його волі, вплутано. На ухо признався Целі, що його наречена молодша від нього тільки двома роками, а для панночки це вік дуже вже поважний. Впрочім разить його в його нареченої брак усякої думки про життя, його задачі й обов'язки. Жінка, яка ні про що не думає крім спроби й розривок, яка не здужає стояти сама на власних ногах, жити в разі потреби власним промыслом і власною працею, така жінка в наших часах і в родиннім життю не сповнить свого призначення. Бо яке-ж вона виховання зуміє дати своїм дітям? Яким способом зможе підтримати мужа в хвилях сумніву і знесилля? А маєток, хоч би й найбільший, нікого не забезпечить ані від сумнівів, гризот і знесилля, ані навіть від матеріальної нужди.

Слова плили в доктора гладко, плавно, мов журкотячий потік, а кожне слово з

дивним якимось написком влучало в груди бідної дівчини. Що це таке було в них що так бентежило і тривожило її, але zarazом прошибало якоюсь радісною дрожжю? Адаже-ж нічого тупі не говорено під її адресом, а особа, що дала причину до тих звірювань, була її зовсім чужа і незнайома!..

Правда, доктор висловляв ясно і докладно багатию таких думок, до яких і вона сама дійшла дорогою досвіду і власної мізкової праці, але чому-ж то ті думки, висловлювані його устами, були в її очах такі нові, принадні й цінні, вилітали перед її розумовим зором мов яркі, огнисті ракети? Кільки разів доктор немов ненавмисно діткнув—що правда, дуже делікатно—таких річей, які частенько бували предметом її таємних мрій і тихих, майже несвідомих, бажань,—і при кожному таким натяку Целя чула, немов дотик павутини, чула, як якась електрична іскра пробігала по цілім її тілі.

Тим то й не диво, що через увесь час обіду під впливом тих докторських розмов і признань Целя сиділа мов причарована, раз паленіючи, то знов блідніючи, і тільки часом, з очевидним зусиллям, для чемности здобувалася на якесь слово. Їла мало, а за те випила кілька склянок води, пояснюючи це спекою. Говорячи, доктор не глядів на неї, як коли би знав, що вираз його очей чинить на неї пригнобляюче вражіння. Але власне те, що не дивився на неї, додавало його словам більше сили й суцільности. Не вважаючи на незворушний спокій і суху на вид те-

оретичність докторського дискурсу, Целя кілька разів вибухала сміхом при його словах, а раз при якійсь зовсім загальній фразі почула, що її очі починають підбігати слізьми — і швидко відвернулася в інший бік.

— Тьфу, то якийсь чорт у людській подобі! — шепнула Целя, спрепенувшись, коли вибігла на вулицю і почувалася нарешті свобідною від магнетичного впливу тієї розмови. Бігла швидко, прямуючи до почти, хоч мала часу ще чверть години. Розбурхані хвилі чуття, бажань і ідей, що клекопали в її нутрі, домагалися живого фізичного руху для повернення рівноваги. Але ті розбурхані хвилі не чинили їй цим разом жадної прикраси — навпаки. Бачилось їй, що бродить посеред непрозорих туманів теплої і рожево забарвленої мли, серед якої треба було віддихати глибоко, повними грудьми, і що перебродивши її, побачить зараз якісь нові, широкі і чудово прекрасні горизонти, про які тепер не має ще ніякого поняття.

Дорогою силкувалася впорядкувати свої думки, зупинити їх на чімось одним, виразним і близьким, і дивним способом вони зупинилися на нареченій доктора Темницького. І то так якимсь мимоволі, немов би ця наречена сама виплила з посеред тої рожевої мли. Целя так і бачила її духовими очима — стару, погану Німкиню, з рудим волоссям і виляляними, глупими очима, суху і нестерпно горду на свої маєтки. Бачила, як вона своїми кістлявими руками обіймає доктора за шию,

як впивається в його уста своїми широкими, безкровними губами, чула навіть її голос, повний пересадних пестощів, а припім немилосерно пискливий: «Mein Liebchen!»¹⁾. І Целі зробилося чогось дуже жаль. Не жаль їй було спеціально доктора, бо що він для неї? Але жаль тої суми живих сил, розуму, супокою і щастя, що мусіла бути змарнована через це подружжя. І по що? В якій цілі? Що йому з її маєнку, якого він не потребує? І що власне винен йому рідний край, що для такого «щастя» хоче його покинути? Ні, таке подружжя з боку доктора було би безумством, гріхом і свідоцтвом про брак папріотизму!

Так роздумуючи Целя ї не спостерегалася, коли була вже близько поштового будинку. Аж на скруті вулиці, що вела до почпи, вона машинально зупинилася. Від швидкого ходу в грудях їй захопило, чоло покрилося потом. Мусіла спочити, і мимоволі очі її зупинилися на афішах, якими обліплений був наріжник камениці. Сіра спіна, покрита різнобарвними шматками паперу, наклеюваними день у день, здираними безладно, виглядала як паяц. А прецінь скільки-ж то глибоких драм скривали в собі нераз ті сорокаті паперові лахмани! Скільки праці, сліз і гризоти невидимо плило поза ними! Осб довгий а вузький, огнисто червоний пояс, здається, викрикає на все горло: «Горілка попанила! Де? У Вільгельма Адама!» А там знов у кутку майже під ринвою скромно

---

¹⁾ Мій коханий.

пулились надряпане на чвертці паперу невірною жіночою рукою: «Stapcia kontem zagaz do wupaјencia»¹⁾. І думка Целі, втоплена довгою мандрівкою в однім напрямі, зі свіжою силою лепить кудись инде, на вбоге піддашшя або в темні підвали, де якась бідна прачка або послугачка щоденною важкою працею здобуває собі кусник чорного хліба, мусить числитися з кожною лапчкою, а тепер нараз за приходом гарячої пори, коли панство починає роз'їзджатися на ферії²⁾ або до купелів, бачить недобори в своїм бюджеті і бажає надолужити болючу справу бодай жертвою з власного спокою і власної вигоди, винявши половину своєї малої, пихої комірчини, і з дрожжю непевности, чекає день по дневі, «кого їй доля пришло».

Але нараз думка Целі урвалася, завмерла, мов знесилена морозом пташина паде серед лепу. Її широко отворені очі недвижно зупинилися на посмертній афіші, що, бачилось, скакала перед нею своїми грубими ліперами, яким тісно і невігідно було в широкій, чорній обвідці! На полуотворених устах Целіни завмер окрик здивування і перестрахи.

«Ольга Невірська, ц. к.»³⁾ поштова маніпулянтка, по короткій але тяжкій недузі вмерла сьогодні рано в двадцятій весні жиптя. Погріб відбудеться 14 с. м. Безупішна в жалю мати запрошує всіх кривних і знайомих на цей сумний обряд».

1) Здається куток в кімнаті.

2) Ферії—відпуск, час відпочинку.

3) Ц. К.—цісарсько-королівська.

Целя вже другий і третій раз перечисувала ці слова, що мов градові зерна падали в її серце, не в'яжучися в ніяку живу цілість, у ніяке ясне почуття. Ольга Невірська, її найліпша приятелька, по короткій але тяжкій недузі... що це значиться? Адже-ж Ольга позавчора ще була на службі, здоровісінька, хоч сумна і задумана як звичайно! Коли Целя приїшла, щоб переняти від неї свою чергову службу, Ольга кинулась їй на шию і почала цілувати її, сміючися голосно. А коли Целя запитала її, чого так тішитися, відповіла, що дістала від дирекції відпустку і виїде на село на цілі дві неділі. «Ах, яка я... буду... щаслива! А ти, бідна Целінко, лишишся тут! Навідуйся часом до моєї мами, добре?» І слізи закрупилися в її прегарних оченяпах, і знов почала спискати і цілувати Целіну, аж пані Грозицька гострим поном упімнула їх обі, що тут урядове бюро, а не пансіонат. То було ще позавчора в полудне, а сьогодні! Сьогодні Ольга вмерла!

— Що це їй сталося? Що це може значити?—скрикнула Целя, і немов не довіряючи власним очам усе ще вдивлювалася в афішу. Але афіша не давала ніякої відповіді на її питання, і своєю мертвою, пруп'ячою фізіономією повторяла все одне й те саме.

— «Безупішна в жалю мами» — в нестямі повторяла Целя, все ще не можучи дійти до ладу зі своїми думками.—Бідна мами! Що вона тепер почне!...

І в її уяві мов жива спала Ольжина мами, добродушна, надзвичайно рухлива

привітлива бабуса з приємними обрисами лиця, на яким заховалися ще сліди колишньої краси, а довгий вік виписав свідоцтво працьовитого, для інших присвяченого життя, не закаламученого ніколи ніякими сумнівами, внутрішнім роздвоєнням ані гризотою сумління. Не вважаючи на зморшки і сиве волосся, лице цієї бабусі завжди додавало Целі якоїсь відради, свіжості і сили, скільки разів, відвідуючи Ольгу, мала нагоду пробути кілька годин у її поваристві.

— Побігти-б до неї! Потішити спареньку, розпитати, що таке спалося!— мигнула думка в Целіній голові, і вона випросувалась і піднесла чоло, як коли би почуття повариського і чисто людського обов'язку відразу подвоїло її сили і зробило лад у її розбурханім нутрі.

В тій хвилі з рапуша залунав голос дзвона, що власне бив другу годину.

— Не час уже! Служба проволоки не терпить!— в розпуці скрикнула Целя і поспішним кроком подалася до почти, боячись, щоб і так уже не зустріли її понурі погляди і закиди пунктуальної як машина пані Грозицької, яка певно вже добрих десять мінут сидить коло свого бюро.

— От нещастя!— повторяла Целя цілу дорогу.— Бідна, бідна Ольга! Нещасна мати! І що там таке спалося? Адже-ж Ольга була здорова, хоч останніми часами дуже якомсь помарніла. Осб яке по воно наше життя!

І поспішним кроком ввійшла в браму поштового будинку, а потім звернула за-

служби займала в бюро певне начальне становище. Роблячи, що до неї належало, вона проте знала і бачила все, що робили інші в бюро. Найменше занедбання поваришки, невинний жарт, трохи голосніший усміх або живіший рух—усе те спрочало її докірливий погляд або нагану. Була немов би сумління бюро, холодна і нелицеприятна душа тої машини, що звільна і систематично висисала молодість, жвавість і свіжість працюючих у ній жінок.

Сьогодні однак пані Грозицька, не вважаючи на свій звичайний понурий погляд, не карпала Целею за хвилеве опізнення, а навіть користаючи з того, що ніхто з листами не приходив до бюро, розпочала з Целею розмову, заким та вспіла роздягнутися з пальта і капелюха.

— А чули вже пані про нещасну Ольгу?

— Що це таке з нею сталося?—скрикнула Целя.—Власне тільки я побачила афішу на мурі, що вона вмерла.

— Так, значить, пані ще нічого більше не чули?

— Нічого сінько! Швидче-б я була надіялася грому з ясного неба.

— А я це вже давно знала, що оця дівчина недобре скінчить,—сказала пані Грозицька, киваючи головою.

— Пані знали? Моя золота пані, що пані знали?—скрикнула Целя і не знавши для чого прремтіла всім тілом.

— Прошу пані, їй зовсім що інше в голові було, не служба. Все, що тільки зробила, треба було за нею переглядати і поправляти. Очевидно робила, зовсім про що інше думаючи. Це їй кара за мої

нічні години, що я просиділа, контролюючи та поправляючи її помилки.

Мороз пройшов у Целі поза плечима при тих словах. Ця невмолима службистість навіть перед лицем смерті мала в собі щось нежіночого, навіть нелюдського, а про те була зовсім зрозумілою. Служба поштова більше може ніж яка будь інша, крім залізничної, вимагає строкої пунктуальності і уваги, зверненої на кожну найменшу дрібницю, а при тім як найбільшого поспіху. Одно колісце, що обертається менше регулярно, менше докладно і повільніше ніж інші, псує гармонію цілої машини. Праця тут збірна, тож помилки одиниць стаються помилками цілого бюро. Відси конечність ненаспанної обопільної контролі, ненаспанного уважного слідження не тільки за власною часткою роботи, але за всім тим, що загалом робиться в бюроі.

Целя замовкла і сквапно почала роздягатися, ховаючи і пальто і капелюх у скарбовій шафі, умисно зладженій для дам. Відтак мовчки сіла при своїм бюрку, в настрою подвійно пригнобленім раз несподіваною новиною про смерть приятельки, а по друге закидом пані Грозицької, киненим на її свіжу могилу. Бюрко завалене було цілою купою листів «на вимогу», які Целя повинна була як найшвидче розсортувати—окремо звичайні, а окремо рекомендовані, а відтак упорядкувати поазбучно і поукладати в осібних перескринках шафи. Не менше також треба було вважати на окремі полицки постійних абонентів, які платять певну суму річно

за те, щоб у поштової експедиції мати окреме місце для листів і посилок, що надходять на їх адрес.

Оця робота, утяжлива і скомплікована за для формалістики і різних дрібниць, на які треба вважати, зовсім не така маловажна, як би це могло здаватися. Сортуючи листи, Целя пригадала собі факт із перших п'ятих своєї бюрової служби. В поспіху і замішанні вона кинула була один лист *poste restante*, значений буквами А. Z., замість до скриньки А—в протилежній куп шафи до скриньки Z. Того самого дня приходив якийсь молодий чоловік і питає про лист А. Z. Переглянувши всі листи в скриньці А, Целя відповіла, що такого листа нема. На другий день приходив той самий молодий чоловік з лицем задріжаним і змученим і знов питає про лист під тим же адресом. Листа нема. Молодий чоловік став мов остовпілий коло решітки і не рухався з місця.

— Прошу пані ще раз подивитися, — сказав він преремтливим але покірним голосом. — Такий лист повинен бути.

Целя ще раз переглянула скриньку, листу А. Z. не було.

— Може приїде з найближчою експедицією, — сказала на хибив трафив¹⁾, хотючи позбутися впершого.

— А коли-ж приходив найближча експедиція? — запитав той.

— За годину.

— За годину? Добре, прийду за годину.

¹⁾ На хибив трафив — навмання.

І відвернувшись він стояв іще хвилию мов остовпілий, шепчучи:

— То не може бути! То не може бути, щоб навіть не відписав! Ще годину перечекаю.

І вийшов, не перестаючи розмовляти з собою. Пунктуально за годину вернув. Лице його худе і пожовкле, за цю годину майже позеленіло. Видно було, що цю годину він спрашенно перемучився. Мовчки став коло деревляної решітки, вліпивши свої великі, невимовно сумовиті очі в Целініне лице, немов би від неї чекав осуду, що мав рішити, чи жити йому чи не жити.

— Прошу пана, листу під адресом А. Z. нема,— сказала Целя з урядовою повагою.

— Нема!— скрикнув молодий чоловік голосом повним розпуки.— Чи на правду нема?

— Що-ж то, я буду пана ошукувати?— буркнула йому з досадою Целя.

— Нехай пані не гніваються,— сказав молодий чоловік благаючим голосом.— Я маю відомість, що лист мусить бути. А той лист для мене дуже важний. Лист той, прошу пані, рішає про цілу мою будуччину, про моє життя або смерть.

— Що-ж я на те пану пораджу, коли того листу нема!

Молодий чоловік поблід іще дужче і стояв на місці, міцно приписнувши чоло до деревляної решітки. В тій хвилі пані Грозицька, не зважаючи на наповн праці, встала зі свого крісла, підійшла до Целі і шепнула їй:

— А нехай - но пані загляне до скриньки Z.

Целя видивилася на неї на пів з зачудуванням, на пів з відпінком закиду, але проте мовчки, з досадою, вихопила всі листи зложені в скриньці Z. Перший, що впав їй в очі, був лист під адресом А. Z., наданий у Підволочисках, так як казав молодий чоловік, значить, без найменшого сумніву той самий, про який він так нетерпеливо допитувався. Целя поблідила і ледве чутним голосом сказала:

— Є лист для пана.

— Є?—скрикнув молодий чоловік коло решітки; і в тій хвилі впав на землю зомлілий, мов неживий.

Целя до смерті не забуде того довгого-довгого погляду, яким окинув її молодий чоловік, коли його оббризкали водою і він, прийшовши до себе, піднявся на ноги,— не забуде й тих слів, які він прошептав своїми безкровними устами!

— Дякуйте, пані, долі і оцій пані!—прошептав він.—Ви могли сьогодні спастися убійцею!

Який глибокий жаль, сердешний докір і заразом яка радісна надія виражалися в його очах, голосі й цілій подобі, коли він держачи в руці фатальний лист, усе ще непервдим кроком виходив із бюро! Целя зворушена до глибини, визирнула за ним у вікно. Він йшов звільна, хиткими кроками, мов п'яний або приголомшений важким ударом, і все ще не осмілювався розпечатати лист. Вкінці щез на скруті вулиці. Від того часу Целя ніколи вже більше не бачила його ані не могла довідатися про зміст того листу. Та все-таки була це перша і дуже досадна лекція

терпеливості і старанності в дрібницях, яку дала їй поштова служба.

Сьогодні мимоволі пригадалась їй ця пригода при сортуванні листів, а то головню під впливом закидів пані Грозицької против її помершої приятельки Целя чула, що ці закиди почасти прафляють і її саму, і працювала з подвоєним завзяптям, наморщивши чоло так само, як і пані Грозицька. Кілька разів переривали її роботу спорови, що зголошувалися за листами. Обслуговувала їх мовчки, поспішно і терпеливо, і зараз же сідала знов коло свого бюрка.

Нараз під руки її попався лист адресований на її ім'я. Перервав він її монотонне заняття, здивував її моментально і видався їй чимось похожим на той камінець, який злослива рука вложить між зуби або в кляпу машини, щоб на хвилю загальмувати її рух або попсувати його правильність. Але коли другий раз уважніше глянула на нього, переконалася, що адрес писаний був рукою Споколоси. Осталася спокійною, майже зовсім байдужою. Відложила лист на бік, а сама кінчила сортування і розміщування листів по відповідним перескринькам великої експедиційної шафи.

Нараз пані Грозицька, користаючи з хвиливого браку публіки в бюрі, знов перервала мовчанку, не перестаючи одначе працювати, похилена над великою надавчою ¹⁾ книгою.

¹⁾ Надавча книга—де записуютьсѧ вхідні папери

— І уявіть собі, пані, панна Ольга отруїлася!

— Що? Отруїлася?—скрикнула Целя перелякана.—Що пані мовить? Це не може бути!

— А прецінь правда. Оповідав мені кур'єр Вимазаль, що живе тут же поруч із ними. Сьогодні досвіта, десь так коло четвертої години, почувла мами в Ольжиній кімнапці якісь зойки і спогнання. Схопилася з постелі, засвітила, прибігає до дочки, а дочка в'єт'ся на ліжку з болю. Питається її: «Що тобі, Олечко?»—«Нічого, мамо!»—«А чого-ж кричиш? Може болить що в тебе?»—«Ні, мамо».—А тут аж зуби закусує, щоб не кричати, аж посиніла! А тут щось нею аж кидає судорожно, пальці мнуть і крутять подушку, піна з рота виступає... «Олечко,—кричить мами,—що тобі таке? Може по лікаря післати?»—«Ні, мамо, не треба, йдіть спати, це мине!» Але мами вже її не слухала. Зараз розбудила пана Вимазя, що живе тут же коло них, і послала його по доктора. Та поки цей знайшов лікаря, поки привів його на місце, минула добра година. Рятунок буде уже запізний, а поки минула ще одна година, Ольга сконала.

Целя слухала тих слів потрясена, приголомшена.

— Але-ж пані моя,—скрикнула вона,—чи на правду отруїлася?

— Нема найменшого сумніву. Лікар пізнав це за першим оглядом. А тільки не міг дійти, що це за отрута; різні ан-

підопи, які їй задавав, не помагали. Здається впрочім, що зажила опрупу ще десь коло півночі і кілька годин мучилася мовчки, щоб не збудити матері. Аж коли наслідки появилися цілковито і рятунок був майже неможливий...

— Але-ж то страшенно!—скрикувала Целя ламаючи руки. Бідна Оля! Але що-ж могло попхнути її до такого розпучного кроку?

— Легкомисність, прошу пані—суворо і рішуче відповіла пані Грозицька.

Целя видивилася на неї пипаючим поглядом.

— Зараз по її смерпи—говорила дальше пані Грозицька припишуючи прохи голос—лікар сконстатував, що смерть узяла не одну жертву, але дві.

— О, нещастя,—скрикнула Целя.

— Так, так! А пан Вимазаль, яко їх сусід, від давна знав про зносини Ольги з якимось академіком¹⁾, що мабуть мав з нею женитися, але перед пів роком подався на судову службу до Боснії. Здається, що тут і треба шукати ключа до цілої цієї історії.

Целя сиділа мов нежива. Пробудило її з осповіння аж питання якоїсь панночки, ніби швачки, ніби панни склепової²⁾:

— Прошу пані, чи нема для мене листу під адресом «Кароліна Пташок»?

Целя машинально винайшла лист адресований мужеською, невправною рукою.

1) Академік—студент.

2) Панна склепова—продавщиця.

подала його владуваній панночці і знов сіла, силкуючись упорядкувати свої думки. Але пані Грозицька не виспріляла ще всього запасу своїх набоїв.

— І представте собі, пані, зараз на донесення лікаря прибула комісія судово-лікарська. Трупа взяли до трупарні, де сьогодні мусять його секціонувати¹⁾, а суд зарядив слідство, відки і яку мала вона опруту. І що-ж показалося? Бідачка власпиво не хотіла відбирати собі життя. Хотіла тільки, знаєте пані—шут пані Грозицька підійшла до Целі і шепнула їй до вуха кілька слів, від яких лице Целі облилося в першій хвилі ярким рум'янцем, а за хвилю поблідло як полотно—бо боялася спратити службу на почті і зашкодити иншим жінкам, що остають у публічній службі. Ну, що ви на це скажете! Так дословнісінько вона й написала на карточці, коли мапи десь на хвилю відвернулася, на кілька мінут перед приходом доктора. Що-ж робить? Вишукала собі десь якусь бабу з гір, яка обіцялася їй за кілька ринських²⁾ зварити якогось зілля, що мало зарадити всьому лихові. Отже не знапи, чи та баба кепського зілля наварила, чи може бідна Ольга зажила його більше ніж було потрібно, досить, що замість заперти сліди своєї легкомисности, сама через неї положила головою.

— Страшно! Страшно подумати!—шептала Целя, а її жива уява підхоплювала

¹⁾ Секціонувати—різати труп, анатомувати.

²⁾ Ринський—карбованець.

кожне слово Грозицької і перетворювало його на живі картини, страшенно виразні і пластичні. Вона бачила Ольгу, яка крім своїх прегарних очей зовсім не визначалася вродою, на темних сходах з улюбленим; уявляла собі, як спонукана своїм гарячим темпераментом і його пестощами та намовами вона хвилю пратиць з очей границю, через яку обов'язковий суспільний порядок не дозволяє переходити безкарно... Але найживіше, аж до почуття фізичного болю вона уявляла собі її муки, коли розбилася надія на скору на праву зробленої похибки, коли улюблений зрадив її, а рівночасно звільна, але з неохайною певністю заповідалися наслідки хвиливого забуття. Тепер тільки почала Целя розуміти цілий душевний стан своєї приятельки в останніх часах, її вічну задуму і смуток тої невгомної вперед щибетушки, часті і наглі зміни в її гуморі, незрозумілу дразливість, безпричинні скоки від сміху до сліз, або напади дивної якоїсь мрійності, якої в неї давніше не бувало. Сльози силоміць тислися до очей Целі і душили її в горлі, коли нагадала, як часто Ольга, особливо в останні дні, засівши з нею десь у кутику, шепотом, швидко, з перериваним віддихом малювала перед нею щастя материнства, якого не зазнала і яке пристроювала в найчудовніші квіти своєї уяви. Що за щастя — говорила вона, — мати таке маленьке-маленьке дитяточко, знати, що воно має, могли його пестити і турити до себе, що за щастя! Тільки один день такого щастя! Бачити, як воно

манюсіньке пріпочеться, як простягає до тебе пухкенькі, кругленькі рученьята, як усміхається рожевими усточками, як приляже до своєї груди всім своїм дрібненьким єством, і чупи, що воно своє, частина тебе самої, ох, Целінко, тільки день, тільки годину такого щастя, а потім я готова вмерти в найстрашніших муках!» І яка-ж страшена мука, яке пекло мусіло клубитися в душі тієї нещасної, коли так чуючи і так думаючи, зважилася підняти руку на ту живу істоту у власному лоні!

Целя схопилася і почала живо ходити по бюрі, силувалася прогнати від себе ті, жахом проймаючі картини, що вгризалися в її мозок і морозили кров у жилах. Але розгорячкова уява не хотіла впишитися, висновувала щораз нові картини, брала їх під мікроскоп і ставила перед очима Целі з невмолимою пластиккою. Ціла скаля могучих і болючих зворушень, від першого кроку вчиненого в цілі відшукання фатальної баби аж до зажиття отрути, ціла та страшена драма, повна внутрішньої боротьби, унижень, прівог, розпуки і поривів безконечної чулості стала їй перед очима. А прецінь же та дівчина, яку формалістичні і бюрократичні душі назвуть упавшою і легкодушною, в часі, коли йшла та страшена боротьба в її нутрі, могла чемно і перпельиво обслуговувати публіку, вдавати з себе веселу посеред веселих товаришок і ані словом перед ніким на світі не зрадити себе зі своєю мукою! Що більше, власне для того, щоб своїм упадком не

скомпромітувати поваришок, вона відважилася на злочин. Целя почувала правдивий переспрах перед тихим героїсвом тої дівчини. Її похибка, яку вона хотіла направили злочином, ціле те фатальне колесо від першого зла, що тягне за собою слідуючі, поки не пожре всеї душі, всеї істоти людської—цілий той омут щез із перед очей Целі. В каламутних його хвилях вона бачила тільки одне—нешасну жертву, з серцем прободеним сімома мечами, бачила велику любов і ще більше терпіння, за яке прощаються і найтяжчі провини.

І ясно стали перед її очима всі моменти останнього акту спрашної драми. Все повинно було відбутися тихо-тихо, щоб ніхто, а особливо улюблена мати, ні про що не знала. Під погрозою спрахів на пів фантаспичних, роздутих уявою до величенських розмірів, нещаслива дівчина випила приписану порцію відвару. Може бути, що сілська лікарка дала їй кілька порцій і казала пипи в значніших відступах часу. Але коли в організмі почувала перші наслідки відвару, коли перед її очима живо стала ціла велич, ціла люта неприродність сповненого злочину, коли подумала, що всі її надії на материнську роскіш в тій хвилі погибли безповоротно, а з ними разом погіб на віки й супокій її сумління і всяка можливість правдивої радости і щасливого життя—тоді нараз захмарився весь горизонт її ума, обхопила її бездонна пітьма й розпука, і в її припливі нещасна одним духом випила весь відвар, воліючи відразу скінчити все.

— Страшно! Страшно подумати! — шептала Целя спеченими устами. В голові їй мішалось. Чула якийсь нестерпний пягар на серці, що давив і дусив її. Аж слъози, які по хвилі полилися рясно, принесли їй полекшу. На щастя була це година, коли до бюро найменше приходило публіки. Целя сіла в куточку за дверима і тихо плакала, час від часу тільки обтираючи слъози і виходячи зі своєї криївки, щоб обслужити неперпличих гостей, що пупотіли ногами край решітки.

В слъожах розпливались гострі спріли болю, лекшим робився пягар, що придавлював її груди. Почувала тільки велике милосердя для всіх страждаущих навіть за для власної провини, глибокий жаль над загальним горем людського життя. Постановила собі як найчастіше відвідувати і потішати горем прибиту Ольжину матір. І що найдивніше, в її чистій дівочій уяві образ приятельки, упавшої і зганьбленої, зовсім через те не змалів і не заплямився. Навпаки, Целя почувала для неї незвичайну ніжність і пошану, як для мучениці.

VII.

«І щож таке всі мої дрібні, дитячі перпіння, знеохоти і розчарування в порівнянню до цієї страшеної трагедії!» — подумала Целя обтираючи слъози і знов засідаючи до свого бюрка, куди кликала її нова купа листів принесених із головної поштової експедиції. Вона кинулася до праці, щоб заспокоїти себе по дізнаних зворушеннях. Аж коли скінчила цю

працю, кинула оком на лист Стоколоси, що лежав тут же під її рукою і досі не був розпечатаний. Цим разом одначе її душа, попрясена до глибини, далека була від усяких насмішок і погорди. Серце її повне було співчуття навіть для горяного бідного, упослідженого (як їй здавалося) безумця. Розрізала коверту і почала читати.

«Ваша правда, пані, цілковита правда! — писав їй Стоколоса. — Треба було аж ніяк досадної науки, яку Ви, пані, дали мені, може й без повзятого з гори наміру, щоб отворити мені очі на цілу ненатуральність моїх відносин до Вас. Бо й справді, що-ж я можу осягнути своєю гупою влазливістю? Ви, пані, не любите мене, не хочете й знати про мене, і були настільки щирі, що дали мені пізнати це зовсім недвозначно. Спасибі Вам за це! І гаразд, що так воно сталося. Тільки сьогодні, під впливом госпрого болю, я вглянув глибше в себе самого, в саму вдачу свого чуття, і пізнав, що ми не сотворені для себе, що коли-б навіть Ви, пані, з такої чи іншої причини згодилися бути моєю, то це було би може для Вас і для мене найбільшим нещастям. Так, панно Целіно, любов моя справді така, що запроїла би Вам життя. Гаряча, пристрасна і задрісна любов чоловіка з великим засобом фантазії, гарячої крові і самолюбства, чоловіка, якому доля в допеперішнім життю поскупилася на все, що можна назвати взаємністю і особистим щастям... така любов не знайшла би гра-

ниць, швидко перемінилась би на шпіона, на скупаря, на тюремного сторожа і пирана. Дрожу на саму думку про ті наслідки, до яких вона могла-б мене завести, про ті безконечні ряди дурниць і нетактів, які я зміг би наробити з любови, про ті муки, які причинювало-б мені ненастанно те переконання, що Ви мене не любите, не можете любити, що гордуєте мною, що бридитеся мною, а з гори знаю, що такого переконання Ви не могли-б мені вибити з голови ніякими запевненнями, ніякими присягами. Мороз по мені пробігає на саму думку про ту пропасть, в яку я готов був кинутися, коли-б один відрух Вашої руки не був зупинив мене в пору. Так спасибі-ж Вам, дорога пані, стократ спасибі за ту хвилину болю, яка zarazом пробудила в мені моральне єство, повернула мене до свідомости свого обов'язку!».

Целя читала той лист з чим раз більшим зачудуванням. Те, що вона подерла і викинула лист Споколоси, видалось їй чимось таким далеким, таким чужим її теперішньому настроєві, немов би між тим фактом, а теперішньою хвилею пройшли довгі роки. Для того то незрозумілою видалась їй з початку резигнація Споколоси і то як раз у хвили, коли вона наслідком якоїсь дивної асоціації ідеї готова була далеко прихильніше слухати його слів, ніж досі.

Хвилю вона думала, що весь той вступ, це тільки викрут закоханого чоловіка, фраза вимірена на викликання ефекту. Для того поспішно обернула картку.

щоби дочитати другу сторону, надіючися знайти там просьбу—відписати йому хоч би кілька слів, дозволити йому бачитися з нею або щось інше в тім роді. Тим часом кінець листу був короткий і зовсім сухий.

«Від нині не буду вже Вам, пані, докучати своїм видом. Власне вертаю від нотарія, де я підписав контракт продажі своєї реальности¹⁾, про яку я так часто снів, що станеться гніздом мого щастя і тихим пристанищем по бурях життя. Нехай іде в чужі руки! А я ще сьогодні з полудня виїжджаю зі Львова і надіюся, що не швидко верну до нього».

Підпис автора і нічого більше, ані слова, куди виїжджає. Ніякої просьби, ніякого бажання—нічогосінько.

— Ну, цей швидко надумався, і як видно, зовсім безповоротно,—прошептала Целя.—Я й не думала, щоб у нього знайшлося стільки сили волі.

І зітхнула. Хоч до Стоколоси було їй зовсім байдуже, то все-таки в її серці на хвилю пробудилося гірке почуття жалю і розчарування, таке саме, яке проймало її колись, коли ще була малою дівчинкою і під доглядом коханої матері гуляла по луці, гоняючись за метеликами. І кілька разів один із тих лепючих цвіпочків був уже зовсім близько її рученят і вона з рознятими усточками і випріщеними, блискучими оченятами помаленьку підкрадалася до нього, аж поки нараз він сполоханий не фуркнув сва-

¹⁾ Реальність—власна земля.

вільними викрутасами високо в гору і не щез із її очей, то мала Целінка морщила брівки, ламала губки і з загніваним личком кричала за ним: «Недобрий! Не попребую тебе!» Але тепер часи змінилися і Целя не думала гніватися на метелика, що улетів у недосяглі простори.

— Що-ж, може воно ліпше так! Може справді його правда,—думала вона вдивляючися в судорожно покривлені і нерівні, але виразні літери письма Семіона Стоколоси.

Вона пригадала собі, що кнець-кінцем і сама майже те саме думала сьогодні рано, що їй він пише. Але о скільки-ж глибше, ширше гляділа вона тепер на це діло! Яким мілким видавався їй її власний ранішній суд! Якою софістичною і вимушеною резигнація Стоколоси!

— Ні, ні, ні! Неправда це, все неправда, що він пописав!—скрикнула Целя майже на голос, так що аж пані Грозицька обернулася і змірила її суворим, питаючим поглядом.—До такого переконання, як він оце пише, він не міг дійти!—схвальнося далі пасмо її думок,—а коли вмовив його в себе, то тільки по неволі, щоб замаскувати перед самим собою стид і своє упокорення! «Я не повірив би ніколи, що ви мене любите». Дурню, дурню! Одного погляду, одного списку руки правдиво люб'ячої жінки досить, щоб наповнити тебе пою вірою! «Я замучив би Вас своєю любов'ю».—Целя всміхнулася напів жалісно, напів визиваюче.—Ну, рада-б'я бачити, як би ти доказав цієї штуки! «Любов моя переміни-

лась би на пирана»... І це пише чоловік який—голову даю за це!—за крихітку оказаної йому любові почував би себе до обов'язку бути вдячним увесь свій вік! Бідний ідеаліст! Він не знає, що поки пираном є любов і нічого іншого, поти пиранія та не може бути нещастям ані злом, і ніяка жінка чиста, чесна, люб'яча і розумна такої пиранії ніколи не злякається!

Оттак думка її перечилася з листом Стоколоси, зовсім не дбаючи про те, що ще сьогодні рано перечилася і доказувала зовсім пропилежне. Але швидко службові обов'язки перервали той хід думок, а коли по хвилі знов сіла і глянула на лист, то тільки шепнула:

— Що-ж, нехай і так буде! Конець, по й конець! Щасливої дороги, пане Стоколосо!

Відтак зложила лист, всунула його до коверти і сховала до кишені. Цього листа рвати і викидати за вікно не думала.

VIII.

По-над мурами міста пройшла буря, коротка, напрасна, ліпня. Загриміло кілька разів, густий грубий дощ пролився протягом десяти мінут, а за пів години знов вияснилося. Вулиці були скроплені, кур'ява змита, повітря свіже і пахуче, оскільки на те позволяла Полтва з припоками. Целя в своїм бюро майже не завважила цієї маленької революції в природі; в її душі кидались і бурхали далеко сильніші вражіння.

Аж над вечір відіпхнула трохи. Публіка в цю пору перестасе вже купами приходити до бюра, часом тільки який запізнений гість загляне сюди. Целя стала коло отвореного вікна і віддихала холодним, бурею освіженим повітрям. Перед її очима проходили по обох пропуарах безконечні ряди пристроєних дам і мужчин, що уживали вечірнього проходу, порохтіли фіякри і повози, лунали окрики перекупців, що продавали вчасні вишні і морелі, звільна і без перерви клекотіло містове життя.

І думка Целіни, змучена всім пережитим сьогодні, спочивала. В її голові настала тиша, одна з тих благословенних павз, які наспіають часами тільки в молодім, здоровім умі, що не спратив іще здібности відроджувапися з власних джерел, а в хвилях утоми мов суха губка отворює тисячі порів і очок і всисає ними нові вражіння, всисає цілий безмір зовнішнього світа, краси, природи і людського життя, щоб наситившися тим різнобарвним матеріялом розпочати відтак нову працю в спокійнішим темпі і з новою силою. На хвилю Целя забула про все, що пережила до недавна, була тільки губкою, що всисає нові вражіння, чула себе так як нині рано, тільки живою істотою, що бачить, чує і почуває—нічим більше. Здавалось їй, що вона гнучка, хитка простина, що стоїть по коліна в воді при березі бистрої ріки. Звільна хитається простина, колисана легкою хвилею, стиха шелестить вторуючи своїм посестрам, і задумано глядить на мо-

гупні байдаки, сухе галуззя, диких птахів, і людські трупи, що пливуть тут же повз неї на каламутних хвилях. Куди пливуть і по що? Хто би там допитував! А хто знає, може в найближчій хвилі один із тих пливучих величезних предметів, попхнутий яким-будь випадковим штовшком, зачепить, зімне, зломить і з корінням вирве слабу, хитку простину?...

— Добрий вечір, пані! — почувся в тій хвилі при дверях бюро знайомий голос. Целя стрепенулась і відскочила від вікна. Край дерев'яної решітки, насупротив її бюро, стояв доктор Темницький, похиливши свою могутню постать, щоб показати своє лице крізь решітку.

— А, добрий вечір, пану! — відповіла Целя.

— Маю тут до пані дві невеличкі справи, — сказав доктор, злегка кивнувши головою. — Поперед усього я хотів би надати оцей лист jako рекомендований. Адже це до пані?...

І не чекаючи на відповідь віткнув Целя лист у руку, хоч знав, що рекомендовання листів не до неї належить.

— Ні, прошу пана, — відповіла Целя, — це до пані Грозицької. — І віднесла його сама до сусідки. Ще по дорозі, проходячи поуз лямпи, зиркнула на адрес і прочитала «Amalie Schmidt, Wien, Ottakring, Haus Nr. 17, I Stock, 10 Thür», це прецінь була річ зовсім натуральна.

По хвилі лист був вписаний, Целя вручила докторові росписку і взяла від нього 15 крейцарів порто.

— Красенько пані дякую! — сказав доктор, ховаючи росписку.

— А яка же друга ваша справа?— запитала Целя, думаючи, що доктор забув і забирається відходити.

— Завідомити паню, що наш спорож, який звичайно вечером провозжає вас до дому, нагло заслаб.

— Ой, а що-ж йому таке спалося?— скрикнула Целя.

— Не знаю, що йому там,— байдужно відповів доктор.— Те тільки знаю, що сьогодні не може прийти, і коли пані позволите, то я сповню нині ролю *garde des dames* і проведу вас до дому.

— О, дуже пану дякую,— сказала Целя. Тільки чи не ліпше було-б, як би пан доктор був оглянув того бідного спорожа?

— О, про спорожа не бійтеся!— сказав доктор сміючись.— Уже його там добре оглянено, та й слабість його не така небезпечна. Бачите— додав з усміхом і майже шепотом, нахилиючися ще нижче— неборачисько закропився прохи по-над міру, ну, і...

Доктор значучо махнув головою, щоб показати повну безвладність «закропленого» спорожа.

— А ви, пані, довго ще мусите покутувати в цьому бюрі?— запитав по хвилі з усміхом.

— О, ні! Вже пів до дев'ятої,— сказала Целя, поглядаючи на урядовий годинник,— а о дев'ятій наша служба кінчиться. Будьте ласкаві, пане доктор, увійти сюди до нашої клітки і сісти на хвилинку. Маю прохи роботи, але швидко буду готова.

Доктор охійно і без церемонії вийшов за перегородку.

— Пан доктор Темницький! Пані Грозицька!—сказала Целя, познайомлюючи їх обоє. Пані Грозицька встала і поклонилася, з під лоба глянувши на Целю.

— Дуже мені приємно!—сказала своїм сухим голосом.—Батька вашого знала я колись... за ліпших часів. Бував навіть у нас. Ну а тепер часи змінилися—додала з силуваним усміхом.

В тих словах клубилося так багато гіркоти, що доктор аж іздрігнувся, немов почув дотик кропиви.

— Батько мій мало куди виходить, а про дів пані добродійки часто згадує з великою симпатією,—збрехав доктор, щоб затерти неприємне вражіння слів пані Грозицької. Вона одначе вже не слухала його комплімента, але відвернувшись знов засіла при своїм бюрку і заглибилася в своїх паперах та розписках.

Доктор присів край бюрка Целіни при лівім розі, звернений до неї профілем. Мовчав і розглядав мізерне, шаблонуво-урядове умеблювання її клітки, поки Целя занята була списуванням і порядкуванням листів на слідуючий день.

— Що це за пані, до якої ви надали лист?—сказала вона вкінці спокійно, не піднімаючи голови від роботи.

— Моя наречена,—так само спокійно сказав доктор.

— Так?

І знов замовкла, тільки перо звільна бігало по папері.

— Написав я їй те, — говорив даліше доктор поном незломної поспанови, — що диктувало мені сумління. Написав їй, що її не люблю і не можу любити, а без любови женилися не думаю.

Целя переспала писати і підвела на нього очі.

— Що ви мовите?

— Правду. Жертва одної сторони в подружжю, це тільки глупота або прудливисть тої власне сторони, яка жертвує себе. А при тім же та жертва все безцільна і безплідна. Такої ролі в подружжю я грати не хочу за всі скарби світа. Це я їй написав їй. Завтра відсилаю їй перстінь.

— Чи тільки не занадто поспішно поступаєте? — з усміхом запитала Целя. — Може ви справді любите панну Амалію Шмідт, а тільки в віддаленню від неї на хвилю вам видалося, що не любите її?

— Ну, — сказав доктор усміхаючися на пів меланхолійно, а на пів насмішливо, і не зводячи очей з її постави — треба тільки раз бачити панну Амалію, раз поговорити з нею, щоб дійти до певности, що ніякий нерозважний поступок супроти неї неможливий.

— Чи так! — сказала Целя. — Ну, але гостро-ж ви судите! Не бажаю нікому попасти під ваш суд, гостріший від ваших скальпелів і ланцепів! Бідна Амалія!

— Не жалуйте її, пані! — сказав доктор. — Я певнісінький, що її вона швидко помішиться по моїй страті. А в тім, прошу пані, чоловік раз живе, значить, перший

його обов'язок: уникати прикроспей там, де їх може уникнути, бо прикроссти це мінус життєвий, якого нам ніяка теорія і ніякий альтруїзм не в силі надолужити.

Целя тим часом з цілим завзяттям і з цілою напругою заглибилася в свою роботу. Кінчила її без поспіху, методично, як коли-б ніякий доктор не існував тут же поруч неї, і ніяка філософія егоїзму не була виголошувана з цілою рішучістю життєвого досвіду і непохибності.

IX.

З ударом дев'ятої години—ані на хвилю скоріше—пані Грозицька встала зі свого крісла, посипала піском і замкнула свою книгу, поскладала на купки понумеровані вже на завтра рецеписи, осібно польськкі, а осібно українськкі, уставила в порядку стягарики від листової ваги, поскладала пера, запкала каламар, одним словом, зробила на своїм бюрку взірцевий порядок, нарушуваний тільки множеством плям від чорнила на грубій бібулі, якою для ощадності прикрите було зелене сукно бюрка. Потім почала одягатися.

Целя була вже вбрана і чекала не неї.

—Нехай панство на мене не ждуть,— сказала пані Грозицька.—Поки стара педантка вбереться і з місця вирушить, панство буде вже на Маріяцькій площі. Впрочім наші дороги зараз від порога розходятьсь, а я вже, богу дякувати, в такім віці—додала іронічно, похиляючи го-

лову перед доктором, — що прохід вечером по вулиці не представляє для мене зовсім ніякої небезпеки.

— А, то добраніч пані!

— Добраніч панству!

Целя і доктор вийшли. Грозицька повела за ними понурим поглядом і прошептала:

— Наївна дівчина! Я певнісінька, що вона вірить цьому шарлатанові, а він їй плете сухого дуба. Та нехай собі вірить! Я її остерігати не буду. Побачимо, чи швидко вийде на шаку саму стежку, як Ольга. Ой, мої молоденькі пані! Служба публічна, то не ваша річ! У вас кров кипить, уста премпять, очиці палають, а все це приналежності на службі зовсім непотрібні, а навіть дуже, дуже шкідливі!

І Грозицька сумно похитала головою.

— Ну, але час мені до дому, — сказала вкінці. — Ох, що то там діти роблять! Ой, служба, служба! Чую вже в коспях її наслідки!

І спогнучи одягалася звільна, поки не прийшов почтовий сторож, щоб позамикає віконниці, погасити світло і замкнути бюрові двері.

А тим часом Целя, йдучи поруч доктора, розповідала йому з живим почуттям про смерть своєї товаришки і додала при кінці:

— Хотіла-б я відвідати її матір, помістити бідну старушку в такім тяжкім горю. Та що-ж, завтра рано знов маю службу аж до другої години з полудня, годі вирватися.

— Служба, це неволя, — глибокомисно докинув доктор.

— Чи так пан доктор думає?— живо відказала Целя.— А мені, прошу пана, до недавна зовсім так не здавалося. Навпаки, це регулярне, після годинника розмірене життя заспокоювало думки, чинило мене здоровішою, поважнішою, задоволеною. Прийду зі служби, з'їм обід, часом передрімаюся прохи, читаю, піду на лекцію, і так минає день за днем. І я щаслива, бо не вважаючи на ту ніби неволю, а властиво на ті тісно означені рями, в яких обертається моє життя, я чую себе незалежною, чую, що живу власною працею, що не впадаю нікому шягарем, не дбаю ні про чю ласку.

— Крім якоїсь там Грозицької, якогось там Вимазаля, Долежаля і тим подібних бюрових молів,—злобно докинув доктор.

— Ні, прошу пана, я їй про їх ласку не дбаю, бо знаю, що коли сповню добре свій обов'язок, то ніхто мені нічого не зробить. Я від них не залежу, а що спараюся жити з ними в згоді й гармонії, то вже така моя натура. Волю для святого спокою не одне їй притерпіти, особливо коли ходить о дрібниці і о речі, в яких я сама не певна, чи моя правда. Але-ж це, прошу пана, звичайні недогоди людського життя, а не тільки нашої служби.

Говорячи це Целя впала в запал, ожи-вилася незвичайно; видно було, що слова плили їй з серця. Чи то сумерки, що залягали по вулицях, слабо тільки розсвічувані газовими лямпами, чи свіже вечірне повітря, чи спокійний тон доктора додали їй такої смілості,—досить, що доктор ніколи ще не бачив її такою жив-

леною, як пепер. І ніколи ще вона не видалася йому такою чаруючою, гарною, як у тій хвилі, хоч він тільки в неясних зарисах міг бачити її лице, що паленіло ніжним рум'янцем.

— Ви сказали, пані, що все це до не-давна так було. Хіба-ж пепер що змінилося?

— Як би це вам сказати?... Власливо довкола мене нічо не змінилося, але я в собі чую якусь зміну. Від коли ваш папачко з завзяптям гідним ліпшої справи почав мене день у день догризати пою службою і розсновувати па розмалбовувати перед очима всі її недогоди, від поді, признаюся вам, зробилась я якась вражливіша на ті дрібні шпигання, без яких шуп, звісно, не обходиться. Тягар моєї служби, якого я давніше майже не чула, починає мов ярмо вгризатися мені в шию. Маю часом хвилі знеохоти.

— А може це тільки хвилі розбудженої свідомости?

— Що-ж би це була за свідомість, така важка та болюча?

— Свідомість схибленої ціли, змарнованого життя, спрачених сил!—з глибокою рішучістю і понурим голосом сказав доктор.

Целя аж зупинилася перепуджена.

— Що це пан говорить!—скрикнула.— Ну, пане доктор, — додала по хвилі, — таких зловіщих слів я від вас не надіялася.

— Що-ж, прошу пані, я лікар, і з лікарського становища не можу говорити инакше. Не належу зовсім до тих людей, що спротивляються правам жінки до

вищої освіти, до духової праці і до су-
пирництва з мужчинами на полі публичної
діяльності. Навпаки, нехай жінки вчаться,
нехай думають, пишуть, працюють! Так
багато ще поля неуправленого, так
великий ще обшир незвісного і нерозслі-
дженого, що чим більше шуп робітників,
тим ліше.

— Хто би це чув, той би вас приняв за
гарячого прихильника еманципації жінок,—
жартуючи сказала Целя.

— І мав би повне право!—гаряче скрик-
нув доктор.—Я справді її прихильник.
Нехай жінки еманципуються з усіх своїх
слабостей, недоспадків і пересудів, із
темноти, чужоїдного життя і недумства.
Тільки яко лікар я противлюсь одній еман-
ципації, і в тім пункті маю дуже сильного
союзника... природу.

— Якій же то еманципації ви противи-
тесь?

— Еманципації зі звязків сім'ї, подружжя,
любви!—глибокомисно відповів доктор.—
Те вічне нарікання на мужчин *en general*,
те розбуджування штучної ненависти
до цілого вусатого і бородатого роду, та
пропаганда еманципованого целібату¹⁾ і
монастирства може в очах многих людей
осмішити цілу справу. В моїх очах, розу-
міється, це тільки сумне, хвилеве збочен-
ня психофізіологічне, на яке я не то що
не гніваюся, але гляджу як на предмет
лікарської практики, шукаю його джерела
і міркую над способами, як би його най-
ліше вилічити.

¹⁾ Целібат—безженство.

— Признаюсь пану докторові,— сказала серйозно Целя,— що хоч і сама я пропивлюся такому розумінню становища жінки яко чогось зовсім відрубного і пропилежного мужчинам, то все-таки я не посмілаби ніколи висмівати ані осмішувати тих жінок, що заняли таке становище, ані навіть судити їх з такого лікарського становища, як ви. Бо прошу пана не забувати, що думка про права і суспільну працю жінки згідно ще нова і мало розповсюджена навіть між самими жінками, то їй потрібує гарячих апостолів, пропагаторів і адептів, а через те саме мусить випворювати крайности, які власним прикладом силують ся дати свідоцтво справедливости і сили того напрямку. Екстремі такі з суспільного погляду конечні, щоб отворити людям очі, щоби ті люди, нападаючи на пересадні вискоки, привикли головний, основний напрям уважати чимось пожаданим, а далі й натуральним, таким, що само собою розуміється.

— Шкода, що пані не адвокат!— з усміхом сказав доктор,— так славно ви бороните справу, про яку сами кажете, що ви ворожі їй. І признаюся вам, пані, що в цілій цій гарній обороні власне та заява була для мене найціннішою.

— Для чого? Чи ви сумнівалися про це?

— Ну, міг сумніватися. Адже-ж доперішнє ваше життя, а особливо те добровільне зношення почтової неволі не дуже-то сильно свідчить про вашу охоту до родинного життя.

Целя з досадою махнула головою.

— Не надіялась я від пана, щоб і ви промовляли до мене в тій тоні. Добровільне зношення неволі! Адже-ж це з вашого боку гірка насмішка! Що-ж маю робити? Чи йти жебрати? Чи жити на ласці яких свояків? Коли-ж бо й свояків таких не маю! Чи вкінці...

Не докінчила. Були вже при цілі, в сінях дому, де жили.

— Ні, прошу пані, — сказав докіпор, коли обоє звернулися до сходів, — нічого подібного я від вас не жадаю. Але є ще один вихід.

— Знаю, знаю, що скажете! — кликнула Целя. — Вийти заміж. Це так, як коли-б ви вмираючому з голоду сказали: один тільки рятунок для тебе: що день регулярно на обід їсти волову печеню. Дуже розумна рада, але вмираючий з голоду не має навіть кусника хліба.

— Ну, прошу пані, цим разом ваші аргументи дуже слабкі. Аргументуйте, пані, порівнянням, яке хоч би навіть само в собі було більше натуральне, все-таки шкупильгало би. Поперед усього маєте пані слабе поняття про моє лікарське знання, коли думаєте, що я міг би чоловікові, вмираючому з голоду, дати таку раду. Волова печеня могла-б його ослаблений організм відразу вбити. Я пораджу йому бульйон, а zarazом скажу взяти його до шпиталю.

— Отже-то власне, отце-то й єсть! — сказала Целя. Таким шпиталем для незамужніх і немаючих жінок мусить бути публічна служба, хоч би найпідрядніша і найменше відповідна їх бажанням і здіб-

ностями. І я опинилася в тій шпипалі, по-просту для того, щоб не вмерти з голоду.

— Ну,—відповів доктор з солодким усміхом,—але крім шпипалю є ще й домашнє лічення.

— Для тих, кого на це спанє!

— А як би так, наприклад, ви, пані, знайшли засоби на таке домашнє лічення.

— Я? Де-ж мені їх знайти? Хіба витраю сто тисяч на лотерії.

— Ну, це пруднєвко. Але коли-б так, візьмімо, засоби знайшлися, чи прийняли-б ви їх, пані, чи може відкинули-б їх з якої фальшивої амбіції.

— З фальшивої амбіції? Цієї в мене чєйже нема! Залежало би це від засобів і від джерела, з якого походять.

— Джерело, як бог приказав, а засоби, візьмімо так, скромні, але для домашнього лічення вповні відповідні.

— Признаюся пану,—сказала Цєля, зупиняючися в сїнях перед дверима помешкання,—що зовсім не розумію, про яке лічення і про які засоби це ви говорите.

— Може воно й так,—з якоюсь дво-значною мїною сказав доктор.—Можемо про це поговорити иншим разом. Ви, пані, прецінь прийдете до нас на вечерю?

— Або я знаю?

— Прийдіть!—сказав доктор сердешно,—батька нема дома, а мені зовсім їсти не хочеться самому. Та й так... поговоримо, коли вас це не буде нудити.

— Ну, то до побачення!—сказала, Цєля, і, подавши йому руку, пішла до своєї світлички.

При вечері помімо докторського запевнення був присутній старий Темницький. Доктор мовчав і спарався навіть не глядіти на Целя. Старий Темницький був також якийсь понурий, а Целя, яка надарма ламала собі голову над тим, що властиво хотів сказати їй доктор, сама не мала охоти розпочинати розмову. Тож зараз по вечері відійшла до свого покою, полкуючися тим, що завтра рано мусять устами до служби.

Мусіла переходити через кухню, де на момент зупинила її Осипова, оповідаючи про спорожа, який упившись наговорив грубіянств господареві камениці, а особливо старому Темницькому, про котрого на всю вулицю викрикував такі погані історії, що аж слухати гидко.

— Ну, але буде йому за те в поліції! — додала стара.

— Як то, його взяли на поліцію?

— А вже-ж! Пан Темницький знайомий зі старшим комісаром, побіг, пожалувався, ну, і взяли нашого спорожа. Вже на його місце іншого маємо.

— От як! — сказала Целя дивуючись.

— А чи не паннунця то загубили цей лист? — сказала Осипова, добуваючи з-за пазухи помнятий, розпечатаний лист і даючи його Целіні. — Може знов яка дурниця, — додала вона, — і паннунця на мене розгніваються, але така вже моя доля, що все до паннунці з листами налажу.

Целя зирнула на лист і запремтіла.

— Відки Осипова має той лист?

— Та я знайшла його ось тут на сходах! Я гадала, чи не паннунця його випустили. Най-но паннунця глянуть до середини, може там письмо инше, не належне до цієї коверти. Письмо лежало осібно, це я сама вложила його до коверти.

Целя вийняла письмо, зирнула в нього до лямпи і зареготалася голосним, сердешним реготом.

— Ха, ха, ха! Оце так! Оце гарно! Оце цікаво! Ха, ха, ха!—реготалася Целя, складаючи письмо і ховаючи його знов до коверти. Регочучись, вона вбігла до свого покою, але тут нараз її регіт урвався, уста зціпилися, лице поблідло. Їй починало де-що прояснюватися в голові, але яке-ж болюче було те прояснення! Вона швидко почала ходити по покою, далі зупинилася при вікні і припулилася чолом до холодної шиби. В її уяві мигнув образ Споколоси з переляканою фізіономією, блискучими очима, згорблений і невродливий, але з гарячим і щирим серцем. Хвильку він немов вдивлювався їй в лице, а потім лице його поволоклося невимовним сумом і звільна розплилося в сірій імлі. Целя махнула рукою.

— Що мені з того! Був мені чужим і лишиться мені чужим. Це не жадна справа.

Важче звеніли струни її душі на згадку про Ольгу. Фантазія Целі, що всяку думку зараз пристроювала в пластичні картини, в одній хвилі розвернула перед нею широкий, заплений і погановимощений шлях. Це жіноча публічна служба. Тим шляхом іде нечисленна жмінка жінок, молодих і старших, веселих і понурих, повних надії і повних зне-

вірря. Здається, що всі вони йдуть у суміш, рівним, розміреним кроком, але прецінь приглянувшись ближче тій громадці, видно неначе при купки, при стежки на шляху.

Стежкою направо йде купка жінок, у яких в серцях горе життя, розчарування і службовий ригор¹⁾ висушили відмолоджуюче джерело чуття і людської самодіяльності. Це жінки-бюрокртки, які непохитно пильнують своїх обов'язків у життю, але жінки з дуже запісненим круговидом життєвих інтересів, симпатій і антипатій. Це—людські істоти, симпатичні з многих поглядів, гідні співчуття також з многих поглядів, але дуже зредуковані²⁾, упрощені, зведені, так сказати, до спільного знаменника. Курява дороги насила на них густою верствою, вгризлася в їх шкіру і вигризла з неї всякий колір, усякий полиск свіжости.

Другою стежкою наліво йдуть істоти як раз протилежні памтим, живі, палкі, і повні бажання жити, повні запалу до праці, повні посвячення і співчуття, але власне для того наражені на найтяжчі покуси, на найбільші небезпеки, похибки і помилки. В тій групі нема одностайности й уніформи; тут кожне лице—справді відмінна фізіономія, тут повно руху та контрастів, лунає сміх і глухо стогне розпука, а здовж шляху, яким пройшла ця громадка, від часу до часу лишається якийсь невідомий останок: то труп, то калюжа крови.

1) Ригор—додержування правил, суворість.

2) Зредукований—зпислий, зведений.

А третій шлях—середній. Іде ним дуже мішана, найчисленніша компанія. Єсть тут жінки загартовані досвідом, які з тяжкої життєвої боротьби винесли все-таки чутливе серце і непорочну душу; єсть молоді панночки, яких щасливий темперамент хоронить від екстраваганції, а молодість від рупини, напури гармонійні, з живим чуттям і бажанням діяльності, але кермовані більше розумом, ніж чуттям. Боротьби і внутрішніх роздвоєнь і тут не хибне, не хибне блудів і помилок, бо де-ж їх хибує в ділах людських? Але скарб найдорожчий: людськість, гідність і індивідуальність людська в тій громаді хорониться свято, переноситься як найцінніше насліддя все наперед, до далекої, кращої будуччини.

Легке стукання до дверей перервало її мрії.

— Чи можу ввійти?—запитав у дверях доктор.—Чую, що пані ще ходите по покою, не спите, то й подумав собі...

— Прошу, прошу, ходіть ближче!—сказала Целя.

— Я тільки на хвиличку. Тапо по вечері забрався до свого клубу, а я не привик так вчасно йти спати. Але коли-б я мав пані перешкодити...

— Ні, пане доктор, не чуюся сонною,—сказала Целя.—Прошу, сідайте.

Доктор сів, і під час, коли Целя не переставала ходити по покою, він не зводив із неї очей.

— Дивна річ,—почав говорити по хвиливі мовчанці.—Дивлючися на вас, пані,

так і здається мені, що читаю ваші думки як з книжки.

— Це вам так здається, — відмовила Целя з усміхом.

— Ну, о що заклад, що знаю, про що ви думали в тій хвилі!

— Добре, о що заклад?

— О... о... знаєте пані, як виграю, то поді скажу свою ціну, а як програю, то ви подиктуєте.

— Могло-б вас багато коштувати те, що я подиктую.

— Все одно. Але я також буду вимагати не аби-якої речі.

— Я спокійна, пристаю. Ну, говоріть про що я думала.

— Про одного панича, що зветься Семіон Стоколоса.

Доктор сказав ті слова звільна, з приписком, вперши прошибаючий погляд у Целіне лице. Вона стояла насупротив нього. Слова доктора, бачилось, не зробили на неї ніякого вражіння.

— Я знала, що ви в той бік стрілите, хоч і не надіялася таких слів. Ви програли, пане доктор. Я думала про долю жінок у публічній службі.

— Слово честі?

— Слово честі!

— Прошу диктувати своє вигране.

— Мусить пан доктор як на сповіді визнати мені при правди, — на пів гумористично, а на пів з якимось нервовим неспокоєм сказала Целя. — Поперед усього, відки пан доктор знає Семіона Стоколосу і на якій підставі судить, що я могла думати про нього?

— О, на це питання дуже легка відповідь. Пана Стоколосу знаю ще з гімназії. Власне сьогодні, коли ви, пані, вийшли до служби, я побачив його крізь вікно, як ішов улицею. Випадково побачив його і мій шапо і показав мені на нього, як на того молодого чоловіка, з котрим... котрого... про котрого він згадував при обіді.

Кров ударила Целі до голови.

— І ви зараз увірили, що я маю з ним якісь ближчі зносини—скрикнула вона.— Фе, пане доктор, спитайтеся!

— Що-ж, хіба в тім було би що злого? Пан Стоколоса чоловік здібний і симпатичний, не вважаючи на свою... комічну поверховність.

— І не вважаючи на це, мені до нього зовсім байдуже.

— А прецінь-же ви, пані, кореспондуєте з ним.

— Помиляєтеся, пане. Я одержала від нього пару листів, це правда, але на жадний не дала йому відповіді.

— Ну, так! Візьмем так, писаної відповіді ви йому не дали, але усну.

— Пане доктор!—скрикнула Целя прикрим, болючим голосом.

— Але-ж прошу пані, адже-ж і це не було-би ніяким злочином.

— Але коли було-б фактом, то я би з тим не крилася.

— Га, то перепрошую! Нехай пані перейдуть до другого пункту, коли ласка.

— Ні, пане, дарую вам другий пункт,—казала Целя з досадою.

— Ов, пані вже й гніваються на мене,—сказав доктор.—Може кажете йти геть?

— Але, сидіть, сидіть! Хто вам сказав, що я гніваюся?— поспішно сказала Целя.

— Ну, спасибі за дозвіл! А що до другого пункту, то я можу пані відповісти на нього і без питання. Пані хотіли знати ближчі подробиці про панну Амалію Шмідт. Зроблю це радо.

Целя глянула на нього з зачудуванням, вкінці засміялася голосно.

— Цим разом угадали. Але пам'ятайте: говорити правду.

— Що-ж,— сказав спокійно доктор,— не маю причини скривати правду. Панна Амалія Шмідт, це, як я вже пані говорив, дочка протомедика віденського головного шпиталю, має 28 літ і єсть спадкоємницею півмільйонної фортуни. А що я з її батьком у великій приязні, то цей спарався делікатно наклонити мене, щоб я став його зятем. Ну, нічого гріха паїти, чоловік не святий, полакомився не стільки на маєток, скільки на кар'єру, яку мені обіцявав д-р Шмідт, і заручився з панною. Але сьогодні, як пані бачили, я відписав їй «слово твердо» і розірвав ті заручини.

— І це правда?— запитала Целя, пильно дивлячися докторові в лице.

— До слова правда.

— Слово честі?

— Слово честі!— Без запинки сказав доктор.

— Ну добре. А що-ж властиво склонило вас до того розриву?

— Що мене склонило? Гм!— сказав доктор, вдаючи заклопотаного.— Позвольте, пані, що на разі лишимо це питання на

боці, бо воно і так не належить до теми другого пункту... панни Шмідт.

— Так, так!—сміючися сказала Целя.— Трактуймо річ парламентарно! Переходимо до третього пункту. Який властиво був змісл вашої вечірньої розмови? Може воно не такповно, що я так просто питаю, але, пане доктор, ви програли заклад, так уже, значить, не прогнівайтесь!

— Властивий змісл моєї розмови? Гм, гм!—І доктор цим разом справді з заклопотанням порушився в кріслі.—Це діло досить делікатне, і я не знаю, в якій би формі вам сказати його.

— Не дбайте про форму! Форма, це зрадник. Нехай річ сама за себе говорить,— поважно і навіть якось строго сказала Целя.

— Властивий змісл моєї розмови, прошу пані, такий, що я...—ті слова доктор цідив звільна чим раз помаліше, аж вкінці шептом, нахиляючися на кріслі, додав:—люблю вас!

І сказавши це, схопився, кинувся до Целі, щоб обняти її в свої могучі рамена. Целя зблідла, але енергічним рухом рук зупинила його.

— Ні, пане,—сказала,—не забувайтесь! Сидіть. Я ще маю вас де про що спитати. Кажете, що мене любите. Що-ж, велика честь для мене. Очевидно, скажете також, що для мене ви покинули панну Амалію Шмідт, правда?

— Ну, а як би й так?

—Також велика честь і велика жертва для мене, о, велика!—з якимось нервовим приписком сказала Целя.—А тепер ска-

жінку, чого ви жадаєте від мене за ту честь і за ту жертву?

— Дивно ви, пані, висловлюєтеся, — сказав доктор. — Ані за ту честь, ані за ту жертву, ані за свою любов я не жадаю і не можу жадати від вас нічого. Я можу тільки бажати...

— Ну, так чого-ж бажаете?

— Щоб... щоб... ви хотіли прошки полюбити мене.

— І пощо вам моєї любови?

— Ах, пані! Як ви можете так питатися? Ваша любов була би для мене найбільшим скарбом, новим життям, була би...

— Пане доктор! — строго перебила його Целя. — Не вдавайте з себе поета! Це вам дуже не до лиця. Скільки разів ви говорили про себе, що ви чоловік практичний. То говоріть же по своєму, практично.

Доктор видивився на Целю, яка стояла перед ним усе ще бліда, з записаними устами і з виразом якогось сконцентрованого напруження і рішучості. Він окинув її бистро питаючим зором, у котрім на момент мигнуло щось, як зловня нашішка і певність побіди, і сказав:

— Ну, пані, прохи ви мене розчаровуєте. Я не думав, що в таких речах ви такі практичні.

— А що-ж ви думали? — відмовила Целя. — Що зловите мене на самі слова, котрим я маю причину не вірити?

— Маєте причину? — здивувався доктор. — Прошу, яка це причина?

— Це вже моя річ! — відповіла Целя. — Як прийде на мене черга говорити, то я ска-

жу її, не бійтеся. А тепер говоріть ви тільки остерігаю вас, говоріть щиро!

— Хіба-ж я досі не говорив щиро? — з міною ображеної невинності сказав доктор.

— До речі, пане доктор, до речі! Чого вам треба від мене?

Доктор поблід на це питання. Хвилину вагувався.

— Що-ж, пані, це було би моїм найгарячішим бажанням, найвищим ідеалом, але шупт заходять де-які перешкоди, котрі треба би вперед усунути. Не думайте, що такою перешкодою я вважаю вашу бідність, про це мені байдуже! Правда, на початок практики, на устроєння здалось би дещо фондів, ну, але втім уже моя голова, не вам цим журитися. Важнішою перешкодою єсть...

Доктор на хвилину зацукався.

— Що таке? — спитала Целя.

— Ваша поштова служба, ось що! — сказав доктор і відітхнув, мов би звалив якийсь важкий камінь із грудей.

Целя гляділа на нього з німим зачудуванням.

— Так, пані — свободніше вже і навіть з якимось жаром говорив доктор. — Ані мій батько, ані я не пристанемо на те, щоб моя наречена з поштового бюро йшла під вінець. Жінка — це для мене щось таке святе, ніжне, недосягале, що я навіть у думці не можу без обурення бачити її там, на публічній виставі, на тім ринку, де безстыдність і брутальна сила штовхаються в боротьбі за шматок хліба. Представляти собі вас, пані, середшої юрби,

це для мене таке болюче, таке понижаюче!..

Целя спояла бліда, холодна, непорушна. Тільки її груди хвилювали раптовно і швидко, свідчачи про глибоке внутрішнє зворушення.

— То що-ж маю зробитися? — спитала вона ледве чути.

— Покинути почту як найшвидче, хотіть завтра!

— І куди-ж відтак підпися? Адже-ж туп... у вас... на вашій ласці бути не можу, не будучи ще вашою.

— Ну, на ласці! Яких ви слів уживаєте? Для того, кого люблю, всяка ласка, всяка жертва єсть тільки обов'язком. Правда, туп вам бути ніяково, але на це єсть рада. В мене є стара тітка в Станіславові, відвезу вас до неї, пробудете там, поки туп все буде готове до шлюбу. Ну, що — згода?

І доктор з усміхом знов простер рамена, щоб узяти її в свої обійми.

— Ще ні, — холодно сказала Целя. — Тепер моя черга сказати слово. Не буду говорити довго. Прошу вас, пане доктор, прочитайте мені на голос опцей лист і поясніть його зміст!

І вона подала йому письмо, яке перед тим дала їй Осипова.

Доктор зірвався з крісла, мов опечений, кинувши оком на грубі каракулі та курячі лаби, якими надряпане було його ім'я на коверті.

— Відки ви взяли це письмо? — сказав він різко.

— Не бійтеся, пане доктор, я його не вкрала, — холодно відповіла Целя. — Осипова знайшла його на сходах і, думаючи, що воно моє, подала його мені. Лист був осібно від ковертки, і, поглянувши на лист, я побачила рахунки за прання, за миття підлоги, за чищення чобіт, а під ними підпис: «Amalia Schmidt, ihr altes Stubenmadl»¹⁾). Аж поді я глянула на ковертку і побачила, що письмо це адресоване до вас. Прошу, пане доктор, зверніть на цей цінний документ.

Доктор стояв, як по кажуть, ні в п'ять, ні в дев'ять, а далі з силуваним усміхом почав звільна:

— Ну, панно Целіно, і що-ж з того виходить?

— Нічого, — сказала Целя, — окрім хіба того, що ви словом чеспи запевнили, що ваша байка з панною Амалією правдива. Значить, тепер я знаю, яка ваша честь!

— Але-ж це жарт, невинний жарт!

— Такий самий невинний, як той, котрий ви хотіли зробити зі мною! О, тепер я зрозуміла вас! Тепер я знаю, що вам завадила моя служба! Знаю, до якої пітки ви хотіли завести мене! Знаю, в яким значінню ви хотіли зробити мене своєю! І що я вам завинила, — додала вибухаючи голосним плачем, — що ви так насміхаєтесь наді мною? Що ви як ті вовки від першої хвили пільки над тим і міркуєте, щоб пожерти мене, втоптали в болото, зогидити у власних очах!

І заливаючися гарячими слізми, в знесилі впала лицем до подушки. Тяжке хлипання потрясло всім її тілом. Доктора

¹⁾ Амалія Шмідт, ваша стара кімнатна дівчина.

давно вже не було в покою, а замість його спара Осипова, мов мами, нахилилася над плачучою дівчиною.

Пізно Целя заспокоїлася і довго не могла заснути. Життя видалось їй таким тяжким, небезпечним і зрадливим, як тому, хто заблуdivся в лісі, повнім гадюк, вовків і опруйного сопуху.

Другого дня через Осипову вимовила Темницьким помешкання. А з полудня, по урядових годинах на пошті, поспішила до старої Невірської. Нещасна жінка, що, бачилось, виплакала вже всі слези над трупом Ольги, прийняла Целю як перший промінь світла по темній ночі. Її слова, повні гарячої, сердешної любови для помершої, повні чистого дівочого співчуття навіть для її похибки і для її великого терпіння спаренка пила, мов оживляючу росу. А коли вкінці Целя розповіла їй свою пригоду з доктором Темницьким, бабуся міцно-міцно обняла її і, зрошуючи слізми її молоде чоло, сказала:

— Мое дитячко золоте, бідне! Ходи до мене! Займи те місце, яке так нагло опорожнила люта смерть. Будь мені за дитину! Будемо любитися, будемо рятувати одна одну. А тих, що чигають на нашу погибіль, нехай доля судить як сама хоче!

Целя цілувала бабуся в зів'ялі руки, обливаючи їх слізми.

КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

„Р У Х“

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
ІВАНА ФРАНКА

ВИЙШОВ З ДРУКУ
ТОМ ПЕРШИЙ

Вугляр. — Лесишина челядь. — Два приятелі — Цигане. — Дсбрнй заробок. — Муляр. — Сам собі винен. — Слимак. — Історія моєї січкарні. — Домашній промисл. — Довбанюк. — Ліси і пасовисьька. — Додатки. — Уваги. — 75 к.

ТОМ ДРУГИЙ

Маніпулянтка. — Між добрими людьми. — Чи вдурила?. — Яндруси. — Поки рушить поїзд. — Без праці. — Додатки. — Уваги. — 1крб. 10к.

ДРУКУЮТЬСЯ
ТОМ ТРЕТІЙ

Малий Мирон. — Грицева шкільна наука. — Оловец. — Schön schreiben. — Отець гуморист. — Гірчице зерно. — Під оборогом. Мавка. — Мій злочин. — Микитичів дуб. — У столярні. — У кузні. — Псединок. — Додатки. — Уваги.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

На дні. — Хлопська комісія. — Панталаха. — До світла. — В тюремьім шпиталі. — Додатки. — Уваги.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

Борислав сміється (повість).
Захар Беркут (повість).
З вершин і низин (поезії в двох томах).

ВИЙШЛИ ОКРЕМО:

Іван Фрашко: Ліси і пасовисьька.
" " Маніпулянтка.
" " Без праці.
" " Лесишина челядь.

ПІДГОТОВЛЯЮТЬСЯ ДО ДРУКУ ДАЛЬНІШІ ТОМИ.

ВСЕ ВИДАННЯ РОЗРАХОВАНО НА 30 ТОМІВ.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО „Р У Х“

КНИГАРНЯ Й ВИДАВНИЦТВО: Харків, вул. 1-го Травня, 10,
Тел. 29—84.

ВИЙШЛИ З ДРУКУ:

ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

1. Карпенко-Карий. По-над Дніпром. Драма на 5 дій . . . 25
- *2. М. Кропивницький. Глитай. Драма на 4 дії . . . 20
3. Карпенко-Карий. Батькова казка. Драма на 5 дій . . . 17
4. В. Винниченко. Молода кров. Комедія на 4 дії . . . 25
- *5. Карпенко-Карий. Наймичка. Др. на 5 дій. 20
6. Карпенко-Карий. Чумаки. Комедія на 4 дії 20
7. Карпенко-Карий. Лиха іскра. Драм. поема на 5 дій . . . 20
8. Карпенко-Карий. Хазяїн. Комедія на 4 дії 25
9. І. Тогобочній. Борці за мрії. Драма на 4 дії 20
10. В. Винниченко. Панна Мара. Комедія на 4 дії 25
- *11. Я. Мамонтів. Утієї Катерини. Драм. карт. на 2 одм. 15
12. Ів. Франко. Майстер Чирняк. Комедія на одну дію . . . 15
13. Ів. Франко. Будка ч. 27. Драма на одну дію 15
14. Ів. Франко. Украдене щастя. Драма на 5 дій 20
15. Ж. Мольєр. Все не в лад. Комедія на п'ять дій 18
16. Ж. Мольєр. Ото ревності! Комедія на одну дію 13
17. С. Черкасенко. Повинен. Драматичний етюд. 12
18. Ів. Франко. Учитель. Комедія на три дії. 25
19. Ж. Мольєр. Любовна досада. Комедія на 5 дій 15
20. А. Володський. Панна Штукарка. Комедія на 3 дії 20
21. Карпенко-Карий. Сто тисяч. Комедія на 4 дії 20
22. Карпенко-Карий. Розумний і дурень. Комедія на 5 дій . . . 20
23. Карпенко-Карий. Гандзя. Драма на 5 дій 20
24. Карпенко-Карий. Житейське море. Комедія на 4 дії. . . . 25
25. М. Старицький. За двома зайцями. Комедія на 4 дії. . . . 25
26. В. Шекспір. Комедія помилок. Ком. на 5 дій 15
27. М. Старицький. Маруся Богуславка. Драма на 5 одм. 20
28. П. Мирний. Лимерівна. Драма на 5 дій 20
29. К. Кшивошевський. Чорт та шинкарка. Ком. на 3 дії 30
30. Я. Мамонтів. Коли народ визволяється. Траг. на 4 д. 30
31. Ів. Куліш. Маленький горбань. Дитяча п'єса 15
32. Я. Мамонтів. Чернець. На дві одміни 15
33. Я. Мамонтів. Роковини. Драм. етюд 20
34. М. Бергер. Потоп. Ком. на 3 дії 25
35. Л. Ст.-Черняхівська. Жага. Драма на 5 дій 30
36. Г. Запольська. Моральність пані Дульської. Ком. на 3 дії. . . 30
37. І. Гехтман. Суд в театрі Шатле. П'єса на 1 д. 15

38. І. Гехтман. Остання барикада. На 1 д. . . . . 15 к.
 39. Я. Міхаеліс. Революційне весілля. Др. на 3 дії . . . . . 30 „
 40. І. Мислінський. „Общепонятна“ мова. Шарж на 1 дію. . 15 „
 * відзначені назви, що вийшли новим виданням.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

1. Винниченко. Твори. Т. I, кн. 1. Краса і сила. Заручини.
 Контрасти. Антрепреньор Гаркун-Задунайський . . . . . 90 к.
 2. Винниченко. Твори. Т. I, кн. 2. Голота. Біля машини.
 „Мвімий господін“ . . . . . 90 „
 3. Винниченко. Твори. Т. II. Дим. Темна сила. Хто ворог.
 На пристані. „Уміркований“ та „Щирий“. Раб краси.
 Малорос-Європеець. Голод. Честь. Ланцюг. „Солда-
 тики“ . . . . . 90 „
 4. Винниченко. Твори. Т. III. Момент. Глум. Рабині справ-
 жнього. Записна книжка. Купля. Кумедія з Костем.
 Щось більше за нас. Зіна. Сліпий . . . . . 90 „
 5. Винниченко. Твори. Т. IV. Дрібниця. Студент. Кузь та
 Грицунь. Таємна пригода. Чудний епізод. Тайна . . . 90 „
 6. Винниченко. Твори Т. V. Історія Якимового будинку.
 Промінь сонця. Федько Халамидник. Маленька рисоч-
 ка. Чекання. Таємність. Виривок з «Споминів». . . . . 90 „
 7. Винниченко. Твори. Т. VI. Босяк. Терень. Талісман . . . 90 „
 8. Франко. Твори. Т. I. Вугляр. Лесишина челядь. Два
 приятелі. Цигане. Добрий заробок. Муляр. Сам
 собі винен. Слимак. Історія моєї січкарні. Домаш-
 ній промисл. Довбанюк. Ліси і пасовиська. Додат-
 ки. Уваги. . . . . 75 „
 9. Франко. Твори. Т. II. Маніпулянтка. Між добрими
 людьми. Чи вдуріла? Яндруси. Поки рушить поїзд.
 Без праці. Додатки. Уваги . . . . . 1 крб. 10 коп.
 10. Гжицький. Трембітині тони (поезії) . . . . . 30 „
 11. Мамонтів. Ave Magia. Трагедія на 5 актів (розпродано) . 40 „
 „ Вінки за водою (лірика). . . . . 50 „

НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Горбань. Новий список літопису „Краткое описание
 Малороссии“ (нарис з української історіографії) (розв.) . 20 к
 уювий збірник Харківської науково-дослідчої
 катедрі історії України, т. I, стор. I—VI + 154. Ц. 1 кр. . . 10 к.

446

Плевако. Хрестоматія нової української
Том II [XVI+528 стор.] (розпродано)

Дитячий Інтернаціонал. Трьохголосний хор
Закувала зозуленька. На мішаний хор
Ой, три шляхи. " " "

30 грн.

Д Р У К У Ю Т Ь С Я :

Театральна Бібліотека.
Другим виданням ч. ч. 6 - 10
12—14.18.
Яровий. Страждання кузні.
Ів. Вайн. Святої ночі. Батько.
Карпенко-Карий Суєта.

Карпенко-Карий. Бурлака.
Красне письменство.
Ів. Франко. З вершин і низин
Ів. Франко. Борислав сміється
Ів. Франко. Захар Беркут.
Ів. Франко. Твори т. III.

Г О Т У Ю Т Ь С Я Д О Д Р У К У .

Театральна Бібліотека.
Потапенко. Ряса.
І. Холодногорець. В чужому
таборі.
Лангман. Росплата.

М. Старицький. Панське болото.
(Не судилося).
Л. Ст.-Черняхівська. Кармелюк.
С. Васильченко. П'єси.

Великий вибір літератури з усіх галузів знання, нот, листівок.
Замовлення на провінцію виконуються негайно наложеним плат.; при зам. від. 5 крб.—пересилка за рахунок В-ва;
від 10 крб.—знижка від 10 до 25 %.

ВСЕ ДЛЯ ШКОЛИ